

Simeon Mihalkov

(Greece, Komotini, Democritus University of Thrace)

From the Stories of the Jews of Thessaloniki: The Incredible Story of Anry (Errikos) Botton about His Survival and Escape from the Wagons of Death. A Bulgarian Translation and Commentary of Botton's Interview

Language as a Tool for Survival and Establishing a Second Identity

Abstract: This translation study presents the account of Anry (Errikos) Botton about his escape from the wagons of death as it was conveyed in Greek in an interview conducted by another survivor, Pauline Matathias, combined with a few additional Greek and English sources. In early June of 1944, the German occupying forces arrested Botton in German-occupied Athens and transported him to the Haidari concentration camp, where he was crammed into a train along with other arrested Jews, the majority of whom hailed from the island of Rhodes. During his journey from Greece to Auschwitz, Botton managed to jump off the train somewhere in the border region of Slovakia and Poland. He survived in this foreign environment, evading death on numerous occasions through the use of his intelligence and language skills. This is the first Bulgarian translation of the story of his survival from the moment of his arrest in June 1944 and detainment in Haidari until his return to Salonika in July 1945. It demonstrates how knowledge of a foreign language, appropriate language behaviour and intelligence can serve as a survival tool.

Keywords: Thessaloniki, Anry (Errikos) Botton, interview, Matathias, Thessaloniki jews, translation, language behaviour, Greek, Bulgarian translation, Second World War

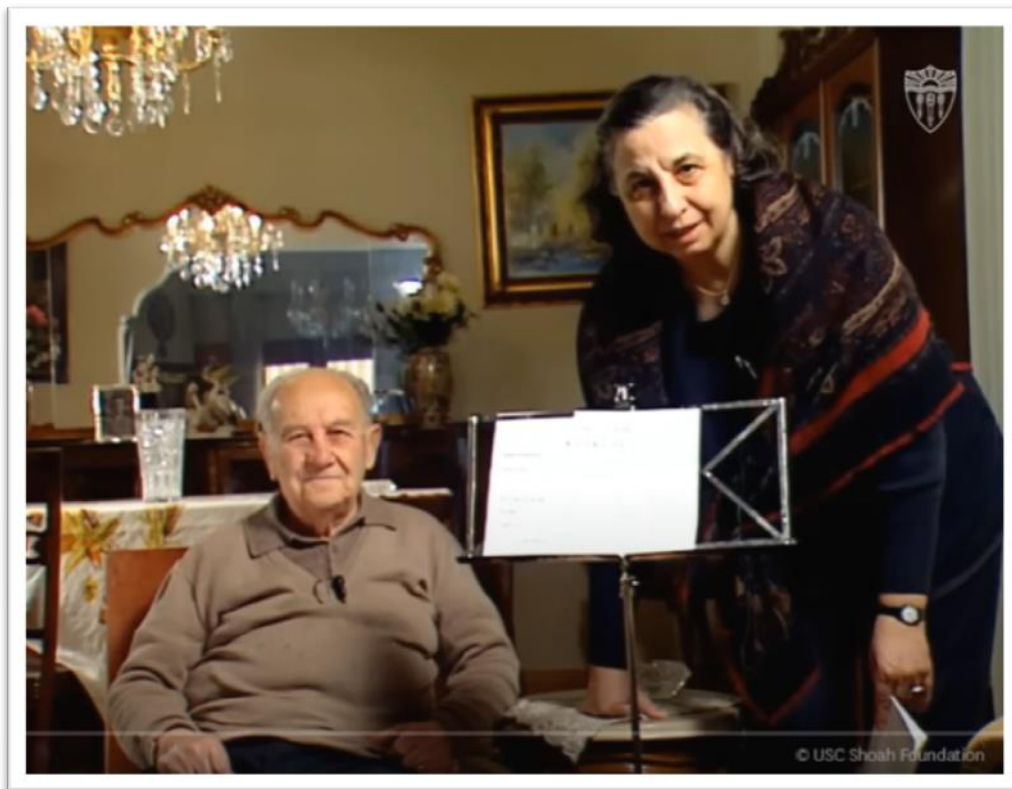
Симеон Михалков

(Гърция, Гюмюрджина (Комотини), Тракийски университет „Демокрит“)

Езикът като средство за оцеляване и втора идентичност. Из историята на солунските евреи. Невероятният разказ на Анри Ботон за оцеляването и бягството му от вагоните на смъртта

Превод и коментар на интервю от гръцки на български език

*Да знаеш друг език, е като да имаш втора душа.
Карл Велики*

*Всички се усмихваме на един и същ език.
Джордж Карлин*

Има истории, подобни на баладична песен, които грабват читателя от първия досег с тях и остават в паметта му като запомнящ се рефрен, който звучи дълго в душата. Въпросният тип разкази често са по истински случай, който обаче звучи толкова невероятно, че подтиква читателя или слушателя да търси още подробности за станалото, сам да се разрови в миналото и в настоящето, да си задава въпроси за доброто и злото в човешката природа, за смисъла на съществуването и за оцеляването на човека и на цялото човечество. Подобни истории действат като леден душ, предизвиквайки цяла палитра от чувства на страх, ужас, омраза, разочарование, безизходица, надежда... и неусетно подтикват читателя да съпреживее емоциите на героите, стигнали до пределите на човешката издръжливост и прекрачили границите на допустимото. Такава е историята за бягството и оцеляването на солунския еврейн Анри Ботон, която е и тема на настоящия документален разказ, превод на интервю, комбинирано с допълнителни източници. В историята на Ботон знанието на втори чужд език се превръща в средство за изграждане на втора самоличност и на оцеляване.

Микрофонът и камерата са включени. Чува се гласът на интервюиращата:

Казвам се Павлина Мататия! Днес е 1 април 1998 година и ще интервюирам г-н Анри Ботон в гр. Атина, Гърция. Интервюто се провежда на гръцки език.

К о я е и н т е р в ю и р а щ а т а ?

Павлина (или Паломба) Мататия е родена през 1937 г. в град Солун заедно със сестрата си близначка – Рикета (Рина) Коен. Две години по-късно семейството се сдобива с трета дъщеря Вида-Вета Миони. Павлина произхожда от едно от многобройните възможни еврейски семейства, обитавали гр. Солун, наричан „Йерусалим на Балканите“. Семейството живее в центъра на града, на една от главните му улици – втората по това

време, успоредна на морския бряг – бул. „Цимиски“, „кръстен“ след Балканските войни през 1913 на едноименния византийски император Йоан Цимиски, който през 971 г. превзема старите български столици Плиска и Преслав. Башата на Павлина Мататия – Сабетай Коен, е банков служител, а впоследствие – търговец на прежда. Роден е в град Монастири, днешна Битоля (името *Битоля* произлиза от превода на *Манастир-Обител*) в днешна Северна Македония, но след време Сабетай се установява със семейството си в Солун, където отваря дюкян на ул. „Валаориту“ – някога част от еврейския търговски квартал, днес – място за забавление, подслонило немалко заведения в някогашните еврейски къщи и магазини. Майката на Павлина се казва Жермен и произхожда от рода Маталон, съпругът ѝ е лекар от Лариса. Самата Павлина е на шест години, когато започва подготовката за депортирането на солунските евреи от немците. Баща ѝ и един неин чичо са арестувани без причина преди да започне системното преследване на евреите в града. Семейството плаща подкуп за освобождаването им. Изнудвания от този тип са нещо обичайно за това време, малко преди първите влакове да тръгнат от Солун за нацистките концентрационни лагери. Принуждават членовете на семейството да зашият жълта звезда на дрехите си, изземат имотите и магазините им и ги карат да напуснат домовете си и да се преместят в градските гета, където цари глад. Семейството е затворено в създаденото солунско гето около т. нар. Синагога на битолчаните на ул. „Сингру“.

Тогава казаха, че ще ни депортират в Полша, при по-добри условия, и мнозина повярваха. Нашият дядо, докторът, беше решителен и проникателен човек. Той ни убеди, че трябва да се махнем от гетото, да избягаме,

спомня си г-жа Мататия. Така семейството успява да избяга от гетото и благодарение на познати от града стига до близкото селище Миханиона и оттам с лодка през нощта успява да стигне до Атина. По данни към онзи момент – до август 1943 г. повече от 45 000 евреи – 95% от еврейското население на Солун, са изпратени с влак до Аушвиц-Биркенау. Първоначално родителите на Павлина наемат къща в Атина, осигуряват си фалшиви документи за самоличност. Башата Саби Коен се преименува на Саввас Савидис, а съпругата му вече е Елени. Вида става Вета, Рикета е преименувана на Рина, а Палоба е Павлина. Трите момичета са запазили гръцките си имена. Всичко върви по план, но родителите разбират, че съседите им възнамеряват да ги предадат на нацистите. Тогава търсят закрила и скривалище в манастира на гръцките католици, намиращ се на улица „Ахарнон“. За по-голяма сигурност трите малки сестри са настанени във френския пансион „Свети Йосиф“ – на улица „Харилау Трикупи“. Родителите посещават често дъщерите си в интерната. Въпреки усилията си да се спасят, родителите на Павлина са предадени, арестувани и депортирани в Аушвиц, откъдето само майка им успява да се върне. И трите сестри преживяват нацистката окупация на Гърция. След края на Втората световна война семейството отново се установява в гр. Солун. Павлина Мататия следва в Америка и става професор по социални дейности (Пападопулос/Papadopoulos 2019). На 1 април 1998 г. Павлина Мататия в Атина влиза в ролята на интервюиращ и записва на гръцки език разказа на друг оцелял евреин във видео интервю, което е първоизточник на настоящия разказ (Мататия/Matatia 1998). Павлина Мататия обявява името на интервюирания – Анри (Ерикос) Ботон.

К о й е и н т е р в ю и р а н и я т ?

Анри (Ерикос) Ботон е роден на 10 август 1919 г. в Солун. Градът е сравнително наскоро присъединен към гръцката държава през 1912 г. след освобождаването му от владичеството на Османската империя и успешното му завладяване от гръцката армия

на 28 октомври 1912. По онова време мултикултурният град е дом на най-голямата общност сефардски евреи на Балканите. Солунските евреи, макар и да намаляват по численост през периода между двете войни поради имиграцията, най-вече във Франция и Палестина, и нарастващия антисемитизъм, представляват жизнена, процъфтяваща и многостранна общност преди Втората световна война. Въпреки това, в резултат на редица фактори, сред които големия пожар в Солун от 1917 г. и притока на бежанци от Мала Азия след 1922 г., преобладаващият еврейски характер на града постепенно се променя. Анри е роден в заможна семейство с четири деца – Мариос, Сара, той и Маркос. Баща му Исаак е амбулантен търговец, който фалира по време на финансовата криза от 1929 до 1932 г., довела семейството до крайна бедност. То губи къщата и спестяванията си заради дългове. Исаак в крайна сметка никога не успява да възстанови бизнеса си и двамата по-големи братя и сестри – Мариос и Сара, подкрепят семейството финансово. Мариос работи в магазин за велосипеди, а Сара дава частни уроци по френски на малки деца. Въпреки това Исаак успява да осигури образоването на децата си и те учат и завършват обучението си в чуждоезикови училища – Гръцко-френския колеж „Жан Батист дьо ла Сал“ във Франкомахала и италианското училище „Умберто Примо“. Изучаването на чужди езици е жизненоважна и присъща характеристика на сложната система на еврейското образование в Солун по онова време. Семейството на Ботон не представлява изключение от образователните тенденции на епохата си. Анри посещава френското основно училище, завършва гръцка държавна гимназия и продължава да учи химия в Атинския университет, тъй като това е „науката на бъдещето“. Анри Ботон пристига в Атина през 1938 г. по време на диктатурата на Метаксас (от 1936 до 1941 година). За да плаща наема си, той дава частни уроци по математика на млади еврейски студенти и споделя стая с други двама съквартиранти – приятели евреи. През 1943 г. Ботон се присъединява към младежкото ядро на Националната общогръцка организация на младежите (срещано в историческите текстове и с гръцката абревиатура „ЕПОН“), която е ръководена от комунистите от организацията за съпротива – Национален освободителен фронт (срещано в историческите текстове и с гръцката абревиатура „ЕАМ“), но не успява да се присъедини към нейното военно крило – Гръцката народна освободителна армия (срещано в историческите текстове и с гръцката абревиатура „ELAS“), въпреки че се опитва. Според Ботон, фактът, че не е бил въоръжен, е отчасти причина за арестуването му през юни, 1944 г. Въпреки че разполага с фалшива гръцка лична карта под фамилното име Димитриадис, Ботон е арестуван от известния доносник и сътрудник на нацистите – Давид Коен, „прекръстил се“ на Христос Миайлидис. Впоследствие той е предаден на централата на фашистката полиция Гестапо, намираща се на ул. „Мерли“ в Атина, където е разпознат и самоличността му е разкрита от други евреи – доносници на Гестапо. След това героят на настоящия разказ – Анри Ботон, е арестуван и хвърлен в затвора на лагера Хайдари¹, разположен на осем километра западно от Атина, където твърди, че е прекарал поне един месец, ако не и повече. Разказът за историята на бягството му в интервюто започва оттук, от момента, в който Анри Ботон е задържан за депортиране като еврейин и отведен от лагера в Хайдари до Руф, заедно със задържани евреи от о. Родос, о. Кос и Додеканезите, за да бъдат изпратени в Аушвиц с последната трета депортация на родоските евреи от август 1944 г. (Патрикиу 2022). Всичко, разказано по-долу, нямаше да е известно, ако на 90 км преди лагера на смъртта Ботон не е успял да скочи от прозореца на влака. Преди депортирането му с вагоните на смъртта на Третия Райх, Ботон първоначално е задържан в лагера в Хайдари. Ето как описва обстановката там:

¹ Хайдари – лагер в западните предградия на Атина, служил като транзитен при депортирането на гръцките евреи към Аушвиц-Биркенау

Анри Ботон:

Старците и телесно слабите, които не успяваха да смогнат с пренасянето на изкопаната земя и камъните, ги бичуваха и от тези бичувания им се отваряха рани по кожата, които се пълнеха с прах и така се замърсяваха. Носеха по една риза, която се залепяше по раните им. Имаше немалко такива ранени хора, които дори не можеха да се движат свободно и започваха да миришат, да се носи смрад от тях.

Павлина Мататия:

А Вашият приятел, за когото ни бяхте споменали? Имаше ли Ваш приятел в лагера „Хайдари“, докато бяхте там?

Анри Ботон:

Не, сам бях. Говорех за Танасис, бях Ви казвал, че имахме контакти и с други задържани наши сънародници гърци², защото през деня, когато работехме, излизахме на открито и те идваха при нас наблизко, понякога разговаряхме и въпросният Танасис беше от Кокиня, от тези евреи, които бяха хванали в Кокиня. Питам го: „Какво става, бе Танасис?“. Бяха го сложили да работи на една поточна линия с отделените, които съвсем бяха изнемощели и не след дълго умираха. (Разказвачът се разплаква). А Танасис ми отговаря: „Ще умрем, казва той, ще умрем!“ – Както и да е, няма значение. (Разказвачът плаче). – Знаете ли – казва той – колко много хора са убивани всеки ден. Какво значение има моето съществуване, че да успея да оцелея!? (плачейки). Обикновените, нищожни човешки същества... са във властта на смъртта.³

Павлина Мататия:

Когато се качихте на влака⁴, когато Ви качиха на влаковете, Вие какво си помислихте? Как се оправихте пред това, което се случва? – пита.

Анри Ботон:

Какво да си помислим. С прикладите на оръжията си ни наблъскаха вътре, бяхме приблизително седемдесет души – нарочно качваха цели семейства, които бяха натъпквани заедно на едно място, защото ако и аз бях заедно със семейство си, нямаше да се опитам да избягам.

Павлина Мататия:

Имате предвид, че качваха целите семейства заедно? – пита Мататия.

Анри Ботон:

Да, имаше родители с малки деца, със стари баби и дядовци, всички заедно...

Павлина Мататия:

А Вие бяхте сам, така ли?

² В оригинала е използвана думата ροιμός – ромей, изразяваща чувство на патриотизъм на гръцки език, но с различна историческа конотация в българския език.

³ В оригиналното интервю Ботон, като химик с познания по биология използва думата θανατισμός (thanatismus) или на български с м ъ р т о в л а с т и е – термин, познат още като танатократия (θανατοκρατία) или танатизъм. Танатизмът е теория, формулирана от немския физиолог Ернст Хекел (1834–1919), доразвил теорията на Дарвин през втората половина на 19 век. Според теорията на танатизма на Хекел човешката смърт има като последица не само прекратяване на биологичните функции на тялото, но и изчезването на каквато и да било душевна особеност или характеристика на човека. Материалистическата теория на танатизма е оборвана от много теолози и идеалисти, съвременници на Хекел. <https://greek_greek.en-academic.com/216196/θανατοκρατία_ή_θανατισμός>

⁴ На 3 август 1944 г. Ботън е натъпкан във вагон за добитък на двадесет и втората депортация. Патрикиу 2022

Анри Ботон:

Да, сам. Такава беше ситуацията, не знам, сигурно и други, които също пътуваха в тези вагони, са Ви разказвали.

Павлина Мататия:

Разкажете ни Вие как сте преживели тази ситуация във влака.

Анри Ботон:

Наблъскани, натъпкани натясно, гладни, бяха ни хвърлили вътре самуни мухлясал и плесенясал хляб, откъде го бяха намерили, нямам представа, дали нарочно го бяха поръчали да е плесенясал... имаше и един чувал, който беше наполовина пълен със стафиди, наполовина – с пръст, някакъв нанизан лук, неузрял, разбира се, и 200-литров варел с вода – това беше храната за цялото пътуване, за всичките тези хора. Сега разбирате какъв хаос цареше там... бъркотия от викове, плач на жени и деца... На втория и на третия ден виковете започнаха да намаляват, защото нещастниците или решаваха да приемат ситуацията, или вече нямаха сили да плачат и викат. Температурата вътре във вагона неприятно надхвърляше 45° С, защото и слънцето напичаше отгоре, и вратите на вагоните⁵ бяха заключени. Беше толкова горещо, че дори и жените бяха захвърлили дрехите си. Но най-непоносимият бич бяха въшките. Вагоните бяха пълни с въшки, може би защото в тях бяха превозвали военнопленници... въшките се бяха загнездили между дъските по стените... И отново се чуваше един постоянен плач, ден и нощ... плачеха момичетата... Хората от Додеканезите⁶ бяха много добри, възпитани, деликатни, не бяха просяци, каквито се срещаха в Солун... Имаше много хубави момичета, които бяха захвърлили дрехите си, бяха останали почти голи, за да могат поне малко да се отърват от въшките... Беше нещо ужасно, кокошки ли бяха превозвали с тези вагони, кой знае какво бяха превозвали. Лека-полека виковете, гласовете и плачът замлъкваха... Беше непоносимо... И заедно с трима-четирима младежи планирахме бягство – откъснахме телената мрежа от прозореца, успяхме да сторим това, защото прозорците на влака бяха с размери 30 на 40 см, на не много голяма височина, а само на метър и половина от нивото на пода, тъй като вагоните всъщност бяха предназначени да превозват коне – 8 коня във вагон, а не 80 души, колкото бяхме тогава.

На една гара, не мога да знам със сигурност къде се намираше, може би някъде в Югославия, където спират парните локомотиви и има специално определено място, на което отвисоко пада вода, за да се запазва котлите на парния локомотив, ни отвориха вратите и наредиха на младите хора да слязат от вагоните, от всички вагони. От нашия вагон слязохме около дузина души и ни дадоха кофи – да вземем вода, за да занесем по вагоните, защото, междувременно, не беше останала вода от тази, която имахме във варелите от началото на пътуването си. Но беше като да ни правят мечешка услуга⁷, защото водата падаше отвисоко, отгоре, идваше от резервоарите с високо налягане, за да се пълнят парните котли на локомотивите, с тази вода функционираше въпросната система. От същата тази вода трябваше ние да напълним кофите си и да ги занесем обратно във вагоните. Разбира се, че една кофа, според законите на физиката, със силата и с налягането, с което водата се изстрелваше надолу, не можеше изобщо нито да се напълни, нито да се задържи вътре водата, без цялата да се изплиска, и ние се върнахме с малкото вода, която успяхме да напълним. Гарнизонът, който ни пазеше, беше съставен от немци. Те се помещаваха

⁵ На гръцки *αμλάρι* – хамбар, трюм, товарен вагон, тъй като използваните вагони са служили за превозване на добитък (коне), а не на хора.

⁶ Група гръцки острови в югоизточната част на Егейско море.

⁷ В оригинала е използван изразът *δύρον άδύρον*, който се използва за подарък, който не може да се използва.

в един вагон, с всички удобства и в пълен комфорт, разбира се, но освен немците, имаше и италианци – от онези фашисти, които се бяха присъединили към немската армия. Бяха се строили в две успоредни редици и между тези редици, по средата, трябваше да преминем ние с кофите, за да се качим обратно във вагона. Всеки от тези пазачи имаше по един камшик със себе си и докато минавахме, ни бичуваха – по главата, по ушите, навсякъде, където успеят да ни ударят, и опитвайки се да избегнем бичуването, тичахме и се разливахме и малкото вода, която бяхме успели да налеем в кофите...

Междувременно в нашия вагон имахме и два смъртни случая, пътуваха и двама мъртъвци във вагона заедно с нас. Става въпрос за двама души, които се бяха качили сами, нямаха семейства, бяха възрастни хора, над 75-годишна възраст. Това бяха двама старци, които разпознах и за които си спомням от годините, прекарани в Солун, че в града всички ги сочеха с пръст заради голямото им богатство и заради търговската им дейност... и въпреки това, бяха стигнали до това дередже...

Павлина Мататия:

Спомняте ли си имената на тези хора, които умряха във вашия вагон?

Анри Ботон:

Не ги помня... Помня, че дори не искаха да спрат да изкараме мъртвите и са ги закарали сигурно чак до Аушвиц мъртви. Също така имам една история, която, за да я разкажа, ще ни е необходима цяла видеокасета.

Павлина Мататия:

Бихте ли ни я разказали...

Анри Ботон:

Когато бях качен още в самото начало там вътре във вагона, изведнъж в последния момент, преди да тръгне влака, отвориха вратата и вкараха вътре двама старци – мъж и жена, възрастна двойка, още една двойка млади, роднини – всичките те, с три малки деца и едно момиче. Момичето го познавах лично. И какво разбрах – една ужасна история. Същото това момиче беше виновно за арестуването на всички тези хора. А между другото, това момиче беше заедно с майка си – доведоха ги заедно, момичето и майка му. И беше се разиграла следната случка: бяхме се запознали с това момиче, защото то се криеше в една химическа лаборатория, където ходехме и с нашата компания и работехме, и там прекарвахме деня си. Там работеха добри и начетени хора и те бяха взели въпросното момиче под своя опека, за да мие епруветките ни в лабораторията и за да поддържа чистотата. Това момиче се казваше Рита Батино. В лабораторията тя започна любовна афера с един от нас тримата, на име Арис Алалуф. Те си уговаряха любовни срещи пред химическата лаборатория. Един ден обаче няколко агенти, доносници⁸ на централата на „Мерлин“⁹ (има гърци, както участващи в гоненията на евреите, така и евреи) хванали въпросната Рита, арестували я и я убеждавали, опитвайки се да я привлечат на своя страна: „Виж сега, да ти обясним за какво става въпрос, ние не искаме да ти навредим...“ и наистина не я закачали, нито я изнасилили или нещо подобно от нещата, които се случват. Не навредили на момичето, както му обещаваха, но се надявали, че чрез Рита ще намерят други хора, които са навързани с укриването на евреите в Атина, защото каквото и да са имали евреите със себе си – било куфар в къщата, в която са отседнали, и други лични притежавания, тези неща се обираха от доносниците, които разкриваха и издаваха евреите. И така, жадни за по-голяма плячка, я питаха: „Ще ни кажеш къде живееш, момиче, за да можем да сложим оповестителна бележка, че мястото

⁸ На гръцки *χαφιές* – от османски турски *hafıye*.

⁹ Централата на Гестапо в Атина се намирала на улица „Мерлин“ 6, в центъра на града.

вече е претърсено от немците, за да не сте застрашени от риска да бъдете арестувани от Гестапо“. В глупостта си въпросната Рита ги е завела до мястото, където наистина живеела, мястото, където живееше майка ѝ, която беше приютена и скрита от въпросните други съучастници в укриването на евреите. В едно вкопано в земята от едната страна помещението беше скрито в Пирея. И наистина, отидоха там, но когато видяха, че ще оберат трохите, нямаше нищо, тоест не бяха доволни и се надяваха чрез Рита да разкрият и други евреи. За целта са сложили една бележка на въпросния дом в полумазето, написана на немски език, че това място вече е претърсено от немските власти и те повярвали, вързали се на капана. Между другото, през същото това време Рита се срещаше с Арис, с любимия си, не знам как не ги бяха хванали заедно, защото Рита я следяха тези доносници. Когато дойде време да ни депортират, немците отидоха в полумазето, събраха всички от семейството на Рита заедно и ги докараха при нас във вагона. Тази история беше разказана от майка ѝ и от другите, които бяха доведени там и хората вътре искаха да линчуват Рита и бяха в правото си. Това – как е могла да е толкова глупава и да повярва, че може да има доза истина и основание в думите на тези убийци, беше нещо необяснимо за мен. Така или иначе, тогава аз обясних на разгневените хора във вагона, че нещата не са се случили точно така и т.н., и т.н., успокоих ги, за да не я линчуват. В крайна сметка Рита беше откарана в концентрационния лагер и се върна обратно, върна се жива, т.е. успя да оцелее. Обаче, за съжаление, всички останали, които беше забъркала в кашата си, бяха убити там – малки деца и старци, дори и майка ѝ.

Павлина Мататия:

Срещнахте ли се с Рита отново след войната?

Анри Ботон:

Как да не сме се срещали! (Смее се.) Разбира се, че да.

Павлина Мататия:

Във вашия вагон беше и семейството на въпросната Рита, значи?

Анри Ботон:

Късмет! Няма случайни неща! От 80 различни вагона (а и колко ли много коловози имаше...) да се случи да отворят точно нашия и да ги хвърлят в него, в последния момент.

Павлина Мататия:

Бяхте ни споменали по-рано, че някои от младите хора, от тези, с които сте били там заедно във вагона, сте започнали да обмислят бягството си и че сте успели да отвиете някаква тел от прозореца („От прозорчето“ – пояснява Ботон). Можете ли да ни разкажете малко повече?

Анри Ботон:

Разбира се, така беше, обаче всички останали вътре негодуваха за това. Бяха разбрали какво правим и ни мъмреха. Не успях обаче да Ви разкажа каква трагедия беше с дефекацията и като цяло с ходенето по нужда. Голям ужас – изхождахме се в една кофа, която бързо се пълнеше... Между другото, не можах да разбера откъде са намираха тези ***** (усмива се), след като не ядахме нищо – нито бяхме яли, нито вода пиехме... От същото това прозорче, за което ви казах, хвърляха съдържанието на кофата и я изпразваха, докато влакът си вървеше. И понеже с нечистотиите се цапаха тези, които се бяха установили близо до прозореца, една от най-големите трагедии беше именно там – хората тънеха в непоносима смрад и мръсотия...

Какво стана след всичко това? Аз не се бях разбирал или договарял нещо предварително с другите бегълци¹⁰. Но когато видях през нощта единият да скача, последва го втори, последва го и трети... и... подавам си главата и аз, провирам се и аз през прозореца, покатервам се... и се хвърлям навън...

Павлина Мататия:

Вечерно време ли беше, когато се случи това?

Анри Ботон:

Беше нощ, сигурно полунощ или след полунощ.

Павлина Мататия:

Влакът бързо ли се движеше? С висока скорост ли се движеше влакът в онзи момент?

Анри Ботон:

Разбира се! – отговаря Ботон.

Павлина Мататия:

Скоростта на влака не Ви ли затрудняваше...?

Анри Ботон:

Какво да правим?! Бяхме взели решение. Или ще живеем, или ще умрем. Едно от двете. И така се озовах на земята почти гол и напълно бос. Имах едни хубавички сандали, но ми ги бяха взели.

Павлина Мататия:

Кой Ви ги беше взел?

Анри Ботон:

Един италианец – от тези от охраната, от гарнизона.

Павлина Мататия:

Казвате, че самият Вие първоначално не сте възнамерявали и не сте мислили да се опитате да избягате, така ли? Другите бегълци бяха ли се договорили? Вие не сте ли се договаряли предварително с останалите бегълци?

Анри Ботон:

Нямахме предварителна договорка да избягаме. Доколкото разбрах, останалите го бяха планирани предварително и се бяха договорили помежду си.

Павлина Мататия:

Вие почувствахте на момента, че и Вие трябва да направите нещо, така ли беше?

Анри Ботон:

Да, така беше.

Павлина Мататия:

Значи бяхте напълно неподготвен за бягство?

(Ботон кима утвърдително, шепнейки „да“.)

Павлина Мататия:

¹⁰ Останалите трима мъже бегълци са: уличният търговец Alfred Isaac Abraham (роден в София 1921 г.), водопроводчикът Samuel Joseph Asseas (роден в Атина 1917 г.) и аптекарят Nissim Elias Azouvi (роден в Лариса през 1906 г.) (Патрикиу/Patrikiu 2022).

Преди да вземете това спонтанно решение – да избягате, бяхте ли водили разговори за подобно нещо с други хора вътре във вагона, за подобно бягство или за каквото и да било друго, за това – какво ви очаква, бяхте ли коментирали?

(Той вдига вежди и кима замислено.)

Анри Ботон:

Бяхме говорили, че в един котел сме всички заедно, че се пържим на един и същи огън всичките!

Павлина Мататия:

Когато останалите от вагона Ви видяха да бягате, казаха ли Ви нещо?

Анри Ботон:

Останалите във вагона сигурно са си мислили, че на другия ден сутринта немците ще ги накажат, за отмъщение, но за какво да отмъщават на тези, които така или иначе депортират, за да ги хвърлят в крематориума (смее се). И въпреки това, отишли на другия ден да доносничат за нас на немците – да докладват, че трима-четирима са избягали.

Павлина Мататия:

Откъде го знаете това Вие?

Анри Ботон:

Веднага ще Ви отговоря... как го разбрах! И не само това, успели да алармират за бягството ни в цялата околна област – немците успели да уведомят местните власти, че сме избягали. По близките гари бяха разпратили уведомления, че трима гърци са избягали, четирима гърци всъщност... и каквото следва от това. Забранява се на когото и да било да им осигури прикритие или убежище! Разпорежда се в случай, че някой има каквато и да било информация за това, възможно най-бързо да уведоми властите, както обикновено се практикува в такива случаи. Обаче въпреки това вагонът продължил, въпреки бягството ни! Влакът не спрял заради нас, това беше удивителното в цялата история! Те продължили депортирането, вместо да спрат, да се разпръснат наоколо и да търсят около железопътните релси, преди да успеем напълно да се отдалечим и да се загубят следите ни! Имаха и кучета със себе си на разположение, обучени кучета, от които не бихме могли да се отървем, ако бяха ги пуснали. Ако влакът беше спрял, щяхме са сме „карutt“! Обаче аз паднах в канавка до линията, ударих се по челото, над носа, в дясното слепоочие и дясното ми око направо се затвори. (Показва...) Навън един студ, страшен, полярен студ. Във вагоните температурата да беше поне 45°C, а навън – около нулата. За миг си помислих, че може би съм направил грешка и сигурно съм изпуснал шанса си за оцеляване, че и във вагоните все пак имаше надежда за живот, докато пътувахме към лагерите... Обаче рано, рано, на разсъмване, хващам пътя, разбира се, криволичейки, става въпрос за източните Карпати – високи върхове, непроходими гори.

Павлина Мататия:

Знаете ли къде приблизително бяхте попаднали към онзи момент?

Анри Ботон:

Не, изобщо си нямах представа! Предполагах, по груби изчисления, че трябва да съм някъде между Югославия, Унгария и Чехословакия... Хващам пътя и колкото по-гъста гора или колкото по-висока планина виждах пред себе си – там се завирах, за да изгубят следите ми. Железопътната линия криволичеше с различни завой в поланската местност. Където и да отидех, се чуваше свиренето на влака – кошмар! (смее се). На моменти често ме хващаше страх да не изкарат претърсващи отряди да ги пратят по следите ни. Нищо подобно не се случи.

Павлина Мататия:

С останалите бегълци бяхте ли заедно, или се бяхте разпръснали?

Анри Ботон:

Не намерих някъде останалите, докато бях там. Открих ги по-късно в Атина. Ако ги бях намерил тогава, не мисля, че щеше да е по-добре или по-лошо, нямаше как да знам... Заедно щяхме да бъдем, на първо място, като група, по-трудноподвижни, едно на ръка, и друго – би имало разногласия – един щеше да казва „наляво“, друг щеше да казва „надясно“, трети щеше да иска направо да вървим. Но останалите имаха това предимство, че един от тримата разбираше славянски езици, защото беше от България¹¹, и местните езици са сродни – от едно семейство. Питайки случайни минувачи, останалите трима са се ориентирали и поели по правилния път – т. е. върнали са се в обратна посока, на изток, там, където словашката армия беше организирана бунт¹² срещу немците. Стигнаха са в тази област, успели са да се скрият там, където имаше и обявена столица – Банска Бистрица. Така останалите трима лесно са се отървали. Не са се измъчили от липса на храна и от други несполуки. А аз сам – сам-самичък! В такава степен бях сам, че почнах да си мисля, че не е реалност това, което ми се случва, а че е сън. Мислех си понякога, че в един момент просто ще се събудя и ще съм в Атина, в леглото си... Не беше никак леко, но младостта ми тогава ме спаси.

Павлина Мататия:

Колко дни бяхте сам в гората?

Анри Ботон:

Съвсем сам да съм бил около месец.

Павлина Мататия:

Дрехи имахте ли?

Анри Ботон:

Никакви! Един чифт панталони, една риза, краката боси. Между другото, на местата, където имаше нивички (тук-там местните бяха насадили ръж...) отрязаните стръкове, останали в земята, ми бяха издраскали и разранили краката. Напълно бос! Италианците ми бяха взели обувките. И те бяха едни изчадия! В това си скитане бях свидетел на какви ли не сценки, а и като участник в тях.

Павлина Мататия:

Храна как намирахте?

Анри Ботон:

Така, просех. Там, в тези планински възвишения, има разпръснати селища, съставени от по 5 до 15 изби. „Изби“ местните жители наричат колибите, направени от дънерите на дървета. Къщите им бяха направени така. Хубави бяха тези къщи, много хубави! Обитателите бяха работници и ходеха на работа до съседния град – Жилина¹³, където имаше текстилни фабрики. Дотам стигаха пеша през различни горски пътеки. Тези работници винаги носеха храна със себе си, за да обядват, докато са на работа. Наблюдавах ги отдалеч и чаках да се приближат, тогава излизах внезапно пред тях, за да ме видят. Между другото, имайте предвид, че не бях и за гледане, едното ми око – подуто и затворено, съсиреци кръв, с брада – необръснат. Тези хора работници се плашеха, като ме

¹¹ Уличния търговец Alfred Isaac Abraham (роден в София 1921 г.).

¹² Словашко национално въстание (Slovenské národné povstanie), 29 август – 28 октомври 1944.

¹³ Жилина (на словашки: Žilina) е град в Северна Словакия, административен център на Жилинска област.

виждаха. Но понеже по тези места много пъти бяха минавали влакове с военнопленници украинци и руснаци и много пъти са успявали да избягат затворници и се скитали там в горите, местните ме мислеха за руснак или украинец. „Мали, мали рус“ – ми казваха, защото, нали знаете, руснаците са с по-едри телосложения и високи, докато украинците са като нас – „по-малки руснаци“ или „мали рус“, още си го спомням да ми викат така (смее се). Към онзи момент още не знаех къде се намирам. Попитах ги: „Коя държава е тук?“. Отговаряха ми: „Словакай“ – Словакия. Ще ви разкажа и за Словакия, каква беше ситуацията там тогава. Веднага щом успях да заговоря въпросните работници, им казах на немски: „Brot, brot, brot“. „Brot“ – това означава „хляб“... И хората изваждаха и ми даваха по една филия хляб, свинска мас, по някоя бутилка с айрян, и така имах храна за поне 3-4 дни.

Павлина Мататия:

Тези работници приятелски ли се отнасяха с вас, след като преминаваше първоначалния страх?

Анри Ботон:

Да, приятелски. Тези хора не са немци. Те са славяни. А освен това, са и добри християни, хора на Бога, хора на църквата. Естествено, че се бяха уплашили и аз предполагам, че щом отидат в селото, в домовете си или в града, на работните си места..., ще коментират, със сигурност ще приказват за това, че са видели един човек в гората, и то в какво състояние. Не е нещо обичайно за тях, защото бойните действия бяха далеч от тези места и хората нямаха представа какво се случва на фронтовете. Между другото, в страната имаше изобилие от храна, защото немците не ги закачаха.

Павлина Мататия:

Срещате тези работници и Ви дават храна. Я, разкажете ни, колко продължи това Ваше скитане?

Анри Ботон:

Приблизително месец и половина. В началото все още беше лято и дните бяха топли. Но нощите в гората бяха ужасяващи, защото температурите падаха и беше студено, много студено. Но аз не спях през нощта. Беше много опасно да спя през нощта. И както бях гол, със сигурност щях да измръзна. Спях през деня, на обяд, шмугвах се в някой гъсталак, между храстите. Като цяло, два пъти се доближих до хора. Веднъж – гледам – една старица, пред една колиба, пред една „изба“ застанала – и ми вика, и ми маха. Доближавам. И ме подслони за една нощ. На сутринта ми донесе прясно мляко от козите си, бръснарско ножче, четка за бръснене и сапун. И се обръснах. Измих си лицето и гледам, че окоето ми вече е добре, нищо му няма. Само над носа и на слепоочието още имах рани (Показва...) от камъните, върху които се бях сгромолясал при падането от влака. Не можехме и една дума обаче да си разменим с тази баба. Де да знаех поне един славянски език! Какво можех да ѝ кажа? Тя, както се очаква, също не знаеше какъвто и да било чужд език. Въпреки това, доколкото разбрах, ми казваше: „Не можеш сам да останеш в гората! Трябва да стигнеш до някой град – до Братислава да стигнеш. Там някак си ще се справиш!“. Както и да е... тръгвам си на сутринта и продължавам... Късно следобед или привечер, беше започнало да се стъмва, ме виждат едни дървесекачи с брадвите си в ръце и ми правят знак, махат ми с ръка и викат: „Еее, ставай!“! Какво се случва – предупреждават ме: „Къде си тръгнал натам, бре? Идват немците оттам. В тази посока е базата на немците, имат там военен склад! Там е наблюдателницата на военната база на Моравия! Къде си тръгнал?! Я се връщай обратно!“! Връщам се в обратна посока,

откъдето бях дошъл. И оставам да пренощувам в едно усойно планинско дере, ле-ле, какъв студ беше там... Събуждам се там, в дерето, отварям очи и гледам стотици животни около мен – елени, мечки, диви прасета, всички бяха слезли заедно долу в дерето да пият вода. Немците бяха иззели от местните всички ловни оръжия, така че дивечът беше в изобилие и се размножаваше на свобода. Беше обаче една невероятна гледка! Друг един път се бях озовал в едно населено място с повече къщи. Беше едно малко селце е и се казваше Йесеница.¹⁴ От първата къща, до която се доближих, излиза една жена и ми носи картофи, печени картофи на жар. А знаете ли колко много дни не бях ял нищо? Бях изял всичко, което имах. Нахраних се и възрастната жена ми каза: „Ела – на едно място да те заведа и да седнеш там да чакаш, за да те изпратим при партизаните. Казвам: „Добре“, „good, good“ и ме води извън селото, на една поляна на сред гората. И ми каза: „Хората ще дойдат да те вземат и да те заведат високо в планините“.

Павлина Мататия:

Бяхте ни споменали, че хората, които сте срещнали, първоначално са мислели, че сте украинец. Другите, които срещате, какво ви казваха, какво си представяха, че може да се случи с Вас? Питаха ли Ви кой и откъде сте, или не Ви питаха?

Анри Ботон:

Губеха ума и дума! Никога преди това не бяха виждали човек на такъв хал. Та, стоя аз там, на това място, и чакам. На другия ден въпросните хора, които чакам, се появяват – гледам: идват двама – един мъж и една жена, и ми носят от всичко необходимо – храна готвена, прясно мляко, кенчета бира, цигари и кибрит. И ми казват: „Седни сега тук, чакай, ще дойдат от нашите други, за да те вземат!“. Чаках така четири дни и четири нощи. Никой не идва... След това научих, че по същото това време немците са провеждали мащабни организирани операции по ликвидиране на партизаните в централната част на Словакия. Поради това е било много трудно да се осъществят свързките – партизаните да стигнат до точките, на които са се намирали командирите на партизанските отряди... След като никой не идваше, се уплаших, защото жената, която ме заведе на това място, ме беше предупредила: „Да знаеш, че и Гестапо са в нашето село!“. И се уплаших. И пак хванах гората... Отново навътре в гората сам. Но бях научил, че така е в Словакия (по-късно ще ви кажа повече за това). И през нощта, както си бях постлал долу в гората папрат – беше пълно с папрат, тъкмо да седна, да си легна, да си почина малко, виждам, че идва един висок, носи и фуражка. Уплаших се и си помислих, че може да е някой стражар или горски и пак да падна в лапите им. Но не беше така, личеше си, че не е враждебно настроен човекът. Приближи се до мен, той говореше малко френски, много малко, но знаеше добре немски. И ме взима със себе си и ме води в собствения си дом. Посрещна ме с храна, нагости ме. Даде ми легло. Но аз бях пълен с въшки и не исках да легна на леглото. Човекът намери решение и ми сложи едно обикновено походно легло, там и заспах. Невероятно е как е възможно човек да спи, когато над главата му са надвиснали толкова опасности, не мислите ли. Заспах си обаче! (сmee се). Казва ми човекът: „Днес е неделя, цялото село е отишло на църква и можеш, без да те страх, да минеш по улиците, никой няма да те види“. Праща ме с брат си, едно младо момче, да ме изпрати до главния път. Обясни ми, че трябва да отида в Братислава, защото не мога да оживея, скитайки се из горите. Между другото, даде ми един каскет, един чифт гумени обувки и една връхна дреха, която ми стигаше до коленете. (Защото при словаците най-ниският е поне 1.80 м – те са добре сложени и силни селяни със здрави тела.) Та дава ми човекът якето, което стига до коленете ми, и хващам пътя!

¹⁴ Jasenica – село в района на Поважска-Бистрица, в Тренчинска област (една от 8-те области на Словашката република), Северозападна Словакия.

Павлина Мататия:

Попита ли Ви кой сте, откъде сте ?

Анри Ботон:

Не можехме да започнем задълбочен разговор, защото знаеше много бегло френски език. В къщата му бях видял, че имаше един книги по химия на немски език (смее се). Това беше голяма ирония на съдбата! (Смее се.) По този начин беше провален опитът ми да осъществя контакт с партизанското движение, да се отърва... И трагедията ми продължаваше. Докато вървах по асфалта, се страхувах, защото се разминавах с различни селяни, които ме поздравяваха: „Добро утро!“ – „Dobry den!“ . И аз не знаех как мога да отговоря. (смее се). И по този начин ставах подозрителен. Между другото, самият аз в тази страна бях като магаре на сватба.¹⁵ Нито по ръст, нито по физиономия бях типичният словак. Вървейки по пътя, видях едно място, оградено с камъни, които си личи, че са събрани от гробове. И гледам – на тези камъни има издълбана „Магѐн Давид“¹⁶. Разбрах, че това е от еврейски надгробен камък. Евреите бяха стигнали чак до Чехословакия – и до тези забравени от Бога места. Имаше там и една сграда, доста голяма и на фасадата ѝ беше изобразена, най-отпред, централно, отново „Магѐн Давид“. Мисля си аз тогава: тук навярно има евреи. А ако все още не са ги погнали немците, ще ми подадат ръка за помощ – едно местенце ще ми осигурят поне, да изкарам зимата. Като хвърлих едно око – да надникна вътре в тази сграда, видях, че я бяха превърнали в обор. Личеше си, че преди е била синагога. Сега вътре имаше животински тор, слама. Веднага стигнах до извода, че немците и тук са преследвали евреите, взели са им всичко и че няма надежда да се случи това, което си бях помислил в началото. И продължих да вървя по пътя. На едно място поспрях и бях седнал на земята, отстрани на пътя. Междувременно, бях решил да не вървя повече по асфалта, където се движеха и други хора. Продължавах да вървя в същата посока, но вътре в гората. Горите се спускаха чак до пътя. Седнал бях долу на земята, за да похапна едно сухо парче хляб, което имах. И изведнъж долових с периферното си зрение – от двете ми страни има две цеви на оръжия – бяха двама жандармеристи. И ме хванаха.

Павлина Мататия:

За пръв път ли срещнахте жандармеристи тогава?

Анри Ботон:

Да, естествено, явно беше тръгнал да обикаля слух за мен. Изглежда бяха съобщили в полицейския участък, че един праисторически първобитен човек броди из горите. Неандерталец! И очевидно бяха тръгнали да ме търсят и успяха да ме намерят. Доближиха ме, без да разбере. Вероятно са си мислили, че може да съм въоръжен, за да се възпротивя. Дойдоха от двете ми страни с оръжията си. И успяха да ме хванат!

Павлина Мататия:

Къде приблизително се случи това?

Анри Ботон:

Близо до същото населено място, от което бях тръгнал. Защото пеша колко разстояние можеш да изминеш. Близко беше, в същата област, не бях успял да се отдалеча достатъчно. Веднага, щом ме задържаха, ми казват: „Parir, parir“¹⁷. Отговарям: „Parir“;

¹⁵ Оригиналният гръцки фразеологизъм е „като муха в млякото“.

¹⁶ Давидовата звезда или Щитът на Давид е широко разпространен древен символ, който от 19 век насам се счита за свързан с еврейската идентичност и юдаизма.

¹⁷ Документ за самоличност.

какъв „папир“, нямам „папири“. И ме водят пеша в полицейския участък. Бяха трима-четирима полицаите там. Питат ме: „Руснак ли си?“. Отговарям им: „Не!“. „Какъв си?“ – питат ме. Но преди да продължим, тук мога да Ви разкажа за това – откъде имах информацията, че немците своевременно бяха съобщили по гарите за нас – бегълците, и хората в областта знаеха за бягството на четиримата гърци. В едно село, през което минахме, се бях доближил до едни къщи, изби – както им казват, 5-6 изби, и докато вървах натам, се събра цялото село да види отблизо атракцията (смее се). Идваха жени, които почнаха да ми носят храна от домовете си, цигари, бонбони – всяка носеше, каквото имаше. В същото време, идва един задъхан мъж и тича, и се шумгува между събралите се жени и тогава го чух да им казва нещо – само една дума разбрах: „греки, греки“. Това означава, че за да знае той, че тези четирима души, които са избягали, са гърци, немците са уведомили районните власти и са оповестили в цялата област за нашето бягство. Не може по друг начин да се обясни! Веднага, щом чух „греки“, какво да направя, оставям всичко, което ми бяха донесли, на земята – тенджери с храна, панирани пържени неща, шишета с прясно мляко, оставям ги всичките и започвам да бягам отново към гората, за да се отдалеча от опасното място... Това беше още един епизод от моето бягство. И на финала на този епизод всичките селски псета тичаха сред мен – да ме лаят (смее се).

Павлина Мататия:

Бяхте ни казали преди това, че Ви отведоха в полицейския участък. И там Ви разпитваха за националността Ви – дали сте руснак...

Анри Ботон:

Доведоха за мен един там, който знаеше френски. По планинските чукари се намери човек, който да говори френски език. И веднага почнаха да ми вземат показания. Питаша ме: „Кой си?“. Аз междувременно си бях планирал какво да говоря в случай, че ме заловят, защото шансът да бъда арестуван беше доста голям. Бях обмислил какво да правя, ако ме заловят, каква история да разкажа, коя версия да поддържам. Единственото, за което трябваше да внимавам, бе да не се издам, да не ги оставя да разберат, че съм еврейин. Защото вече бях видял с очите си, че евреите и по тези места са станали обект на преследване и изстребление. И така си бях изготвил план, понеже знам италиански, знам добре италиански – моят план беше да поддържам версията, че съм италиански войник. И се скитам след поражението на италианската армия.¹⁸ Всичко това с подробности заявих официално и по време на разпитите, на които бях подложен, и след това. Всичко е записано там, в Словакия, в държавните им архиви. Казах им как се казвам.

Павлина Мататия:

Как се казвахте тогава?

Анри Ботон:

Джовани, казах им, че се казвам Джовани Карфети!

Павлина Мататия:

Всичко тава е по предварителен план, който бяхте измислили и пазехте в съзнанието си, за да го задействате, ако се наложи?

Анри Ботон:

Разбира се, всичко бях премислил: какъв е произходът ми, кое е родното ми място, как бях успял да стигна чак до там в Словакия. Твърдях, че съм избягал от Германия,

¹⁸ Вероятно Ботон се позовава на т. нар. Италианска кампания 10 юли 1943 г. – 2 май 1945 г. (виж Италианска кампания – Втора световна война). Ботон е арестуван през юни 1944 г. и е имал информация за събитията и развоя на войната преди този момент, както и за Италианската кампания.

през Германия – им казвам, след като нашата, италианска армия претърпя поражение, и съм един от бежанците войници. Разказах как след погрома на нашата военна част някои бивши войници избягаха, а други преминаха на страната на фашистката армия и бяха станали фашисти. Не знам дали си спомняте тази част от историята. Аз обаче знаех и най-малката подробност за въпросните събития.¹⁹ Бях информиран как немците бяха блокирали²⁰ италианските войски и как италианците бяха преживели мъките Христови в ръцете на немците. И в Гърция същото се беше случило, същите мъки, навсякъде немците подлагаха хората на същото нечовешко отношение. Други от италианските войници, продължавам версията си, не желаеха да се присъединят към немската армия, между които бях и аз, и се разпръснахме. От Германия минахме в Австрия и от Австрия – в Чехословакия.

Павлина Мататия:

Това ли беше историята, която бяхте сътворили в съзнанието си и им разказахте?

Анри Ботон:

Да, това е. Записаха всичко. И след това ме заведоха в ареста, в помещението за задържане.

Павлина Мататия:

Успяхте ли с тази история да ги убедите в истинността на разказа си?

Анри Ботон:

Смятам, че да, ако съдя по решението, което бяха взели за мен, изглежда, че са приели за чиста монета цялата тази история, разказана от мен. Оттам първо ме заведоха в една къща – в една вила в района, с каруца ме закараха, с впрегнат кон. Имаше една госпожа, много шикозна, много модерна и много добра. Щом ме видя, тази госпожа започна да плаче. И започна да вика на останалите и да им се кара. Не знам какво точно им е казала на техния език. Отиде и ми донесе една напитка, спиртна напитка, за са се затопля, донесе ми кърпи, чорапи, долни гащи. Казвам си – добри са хората в тази държава! На това място ще мога да оцелея, като цяло хората тук са добри! Оттам ме взеха и ме заведоха обратно в ареста, в помещението за задържане на полицейското управление. Там имаше удобства – хубави луксозни легла, нови завивки, храна в изобилие, по три пъти на ден. Казвам си – добре е тук, ако мога да изкарам войната тук в ареста, ще съм най-добре. Но междувременно се беше разпространила мълвата из целия район, че са хванали един партизанин, един хайдук (усмихва се). И се събираше народ пред ареста, там имаше прозорец с лице към улицата и хората идваха да видят партизанина, когото са хванали (смее се). И там, на прозорчето, добри хора ми носеха различни неща – някои ми хвърляха пари, други ми подаваха канчета бира, бонбони, шоколади.

Павлина Мататия:

Като цяло, бяха ли приятелски настроени хората там?

(Ботон плаче.)

Анри Ботон:

На следващия ден ме взеха жандармеристите, водят ме на гарата, качват ме на влака и слизаме в Братислава, в столицата. Вътре във влака един от двамата жандармеристи ми даде от един сак, за да си имам... беше като тези сакове, в които си слагаха

¹⁹ Позовава се на събития от т.нар. Италианска кампания. Вероятно Битката при Монте Касино от 17 януари до 18 май 1944.

²⁰ Вероятно става въпрос за германската отбранителна Линия „Густав“, която блокира настъплението на Съюзниците в продължение на месеци.

дрехите, като моряшките сакове, голям. И тогава при мен идваха останалите пътници от влака, слизаха набързо на гарите, купуваха оттам различни продукти – свинска мас, свинско, консерви, хляб. И ми ги даваха, стоварваха ги пред мен, така че всички да видят, и аз ги слагах в сака си, защото не се знаеше дали няма да се наложи отново да гладувам. Така бях напълнил цял сак с хранителни продукти. Като стигнахме в Братислава, ми бяха подготвили клетка. Вкарват ме в клетката и ме отвеждат на едно място, където бяха затворите за провеждане на разпити.

Павлина Мататия:

Помните ли къде се намираха тези затвори?

Анри Ботон:

В Братислава, в един замък беше, в подземие то на замъка, в карцера, не помня колко стъпала по стълбите надолу, но беше добре проветряемо помещение. И там ме хвърлят в една килия. В тази килия бяха задържани един чех и трима руснаци. Тези руснаци носеха немски униформи. Бяха от тези изчадия, притиснати от глада, които нацистите бяха вербували и предоставили на немската армия, използвана ги за партизански чистки. Знаете – и в Гърция има подобни хора – за мръсни поръчки – крадци са всички, убийци... На следващия ден отведоха чеха и никога повече не го видяхме. Но с руснаците бях останал в една и съща килия за доста дни. Много весели и забавни хора! И най-вероятно бяха с умствено изоставане във възприятията си. Мисля, че нямаха реална представа за действителното положение, в което се намираха, защото словаците трябваше да ги предадат на немските власти, нямаха друг избор, освен да ги предадат. Бяха си свалили униформите и ги бяха окачили, защото имаха въшки.

Павлина Мататия:

Бяха ли Ви информирали словаците защо Ви бяха преместили на това място?

Анри Ботон:

Не, не ми дадоха обяснения. В положение като моето – си незаконен... Оставен си на произвола или на милостта на тези, на които си попаднал. Особено по време на война – кой ще се занимава да ти обяснява какви са правата ти. Съкилийниците ми всъщност бяха един украинец и двама руснаци. Бяха обаче много единни и дисциплинирани. Каквото имаха, си го разделяха по равно на три части, като по конец, защото храната, която ни даваха в затворите, беше оскъдна, оставахме гладни. Имаше супа за обяд, малко супа вечер, едно малко парче хляб, това беше всичко и нищо друго... Там, в затвора, долу в карцера беше и едно момиче, рускиче, което беше като чистачка – поддържаше хигиената в коридорите и в стаите на надзирателите. Това момиче свиваше по някое допълнително парче хляб от дневната дажба на надзирателите. Носеше ни този хляб и ни го даваше от прозорчето на килията през решетките. Вземаха го и го режеха на равни части... Когато видяха, че съм донесъл със себе си цял сак с храна – хляб, сладко (смее се...), полудяха от радост. Но не се нахвърлиха на сака като невидели, а го сложиха на рафта и през определени интервали от време вземаха по едно парче оттам и го режеха на три части, или по-точно – на четири части и така ние се хранехме с тези парчета. Носеха ни и цигари, или по-точно фасовете от пепелниците на надзирателите (смее се.) и ни беше много добре! Казвам си: добре е тук, ще си изкараме добре. Между другото, тези тримата руснаци играеха карти, биеха се помежду си, бореха се така, за да се упражняват. И бяха наистина много силни. Аз ги попитах с жестове – да ми кажат какво е това момиче. Обясниха ми, че то е доведено от Австрия, където е било наложница и като домашна помощничка е трябвало да работи и са го държали в изолация. Милиони такива хора бяха докарани от Изтока, за да им работят като роби. Но една нощ девойката се събудила и взела

един касапски нож, който била намерила в кухнята. Шефовете ѝ били двама старци, многократно я обвинявали и я биели, бичували и дори били написали донос срещу нея за мързел и я водели и в полицията, обвинявайки я, че не си върши работата. В полицията също бичували момичето, използвайки оправданието, че не изпълнява задачите си на работа. И така я торможели с бой за наказание. Но една нощ същото това момиче става, взема един кухненски нож и прерязва гърлата и на двамата си господари. Това се случва в Австрия. И от Австрия, след това, пеша навлиза на територията на Чехословакия и там я арестували властите и я вкарали в затвора, в който се бях озовал и аз.

Павлина Мататия:

Колко време общо прекарахте в този затвор, можете ли да си спомните и да изчислите?

Анри Ботон:

Неопределено. Не мога да пресметна колко точно време прекарах там. Оттам ни взеха и ни заведоха при един парен котел, където се намираше банята.

Павлина Мататия:

Имате предвид, че там са завели Вас и останалите, които се намираха в същата килия заедно с Вас?

Анри Ботон:

Да, мен и руснаците, за да премахнем въшките.

Павлина Мататия:

Вътре в затвора ли се намираше този парен котел?

Анри Ботон:

Да, на горния етаж, качихме се нагоре. И оттам след банята ме хвърлиха в камера, където имаше около сто затворници. От въпросните сто, най-много бяха техни си, местни – словаци. Кой знае – вероятно бяха затворени заради различни подсъдими постъпки... дали бяха вече подсъдими или само заподозрени за различни престъпления, не мога да съм сигурен. И мен ме хвърлиха в един кюп с тях.

Павлина Мататия:

Разделиха ли ви с руските Ви съкилийници, или и те бяха там заедно с Вас?

Анри Ботон:

Нямаше ги. Не знам какво стана после с руснаците. Не ги видях, но не бяхме малко хора там, беше една голяма камера като зала. В тази зала, на следващия ден, гледам, че водят нови хора – добре облечени, добре сложени, хубави, обръснати... Хвърлят ги вътре заедно с нас. Оставяха ги за ден-два в затвора и след това ги изкарваха и ги водеха някъде другаде. Разкарваха ги бързо – да изчезнат. Отвън им донасяха храна – печено пиле, такава добра храна, която обаче въпросните нови задържани не докосваха дори. Попитах един друг съкилийник: „Какви са тези новите, които водят и след това бързо изпращат някъде?“. Отговаря ми: „Това са „жиди“²¹, т. е. евреи“. Нямаха си представа какво ги очаква. И аз бях единственият, който можеше поне да ги предупреди, да изпратят поне едно съобщение навън, да предадат на останалите, които още не бяха заловили, да се скрият, да избягат, да отидат в планината, за да се отърват, докато все още могат, ако можеха изобщо да направят нещо такова... Иначе цялата ми борба беше да скрия самоличността си, да запазя в тайна произхода си.

²¹ Жиды – название на евреите у славянските народи, славянска форма на гръцкото Ιουδαῖος, лат. judaeus.

Павлина Мататия:

Все още е лятото на 1944 г., нали така?

Анри Ботон:

Да! И от тази голяма зала ме водят на горния етаж по кабинетите и започват да ме разпитват: „Кой си ти? Какви са имената на майка ти, моминското ѝ име преди да се омъжи?“ и други такива подобни подробности. „В армията, където си служил, как се казваше командирът, имената му?“ – всичко това те го записваха. И съответно трябваше всичко това аз да го запиша на хартия с молив, за да го наизустя, защото на следващия ден щяха да ме питат същото. Знаем ги тези трикове, които ми прилагаха, за да хванат разпитвания в капана на противоречия и объркване.

Павлина Мататия:

Вие откъде знаехте, тези трикове са тактиката им, сам ли стигнахте до този извод?

Анри Ботон:

Разбира се! Това е тактиката за провеждане на разпити. Между другото, подразбира се, че ако никой от полицаите знаеше италиански, щяха да ме хванат в необрано лозе, защото, истината е, че италианският ми не беше на чак толкова съвършено ниво. Освен това, умишлено бях заявил, че произходът ми е от Южна Италия, защото тя вече беше окупирана от американците и оттам не можах да получа достъп до информация. Посочих като място на раждане град Палермо. Освен това е известно, че южните италианци и сицилианците не говорят точно италиански, а говорят диалект, за който нямах представа какво представлява. Знаех класически италиански, но ако случайно се беше намерил някой, който произхожда от същите тези места на южна Италия, от които твърдя, че произхождам, щеше да ме хване като в небрано лозе. Но имах късмет и не се намери нито един такъв човек.

Павлина Мататия:

Разпитът на какъв език се провеждаше?

Анри Ботон:

На френски. Разпитващите знаеха френски и дори си личеше, че им доставяше удоволствие, че имаха шанса и възможността да слушат и да говорят на този език. Добри хора бяха тези разпитващи, много добри! Ако след войната е имало процеси срещу тях и повдигнати обвинения, убеден съм, че са били несъстоятелни. Щом дори на мен ми казваха: „Италианецо, не се страхувай, не бой се“, виж, ние няма да те предадем на немците!“.

Павлина Мататия:

Сега знаете ли някои славянски думи?

Анри Ботон:

Естествено, бях научил доста, но сега, малко по малко съм ги позабравил. „Не се страхувай“ – ми казваха и ми показваха на картата, че руснаците са стигнали до Букурещ, тръгнали са и за Белград, че немците са се изтеглили от Гърция – „Tri Túŕdeň (слов. „три седмици“).

Павлина Мататия:

Това Ви го показваха разпитващите ли, че немците са напуснали Гърция?

Анри Ботон:

Да, следователите по моя случай.

Павлина Мататия:

Тоест, Вие в онзи момент, в страната, в която се бяхте озовали и давахте показания, вече знаехте, че Гърция е свободна?

Анри Ботон:

От тях, от следователите научих новината.

Павлина Мататия:

Информираха Ви по време на провеждането на Вашият разпит, че Гърция е свободна?

Анри Ботон:

Да. (Вади цигара.)

Павлина Мататия:

Как се почувствахте тогава?

Анри Ботон:

Аз, естествено, не им бях казал, и по никакъв начин на бях показал и не можех за покажа, че имам каквато и да било връзка с Гърция. Бях им казал, че съм италианец от Палермо. (Пали цигара.)

Павлина Мататия:

Но вътрешно как се почувствахте при тази новина?

Анри Ботон:

Тази новина по никакъв начин не подобряваше положението, в което са намирах. Нито го подобряваше, нито го влошаваше. Толкова далеч от всичко, бях останал само с малко надежда. Бяха унищожили и евреите в Словакия. В навечерието на края на войната ги бяха заловили и ги бяха избили – много богати банкери, киносценаристи, режисьори, издатели на вестници и книги, много просперираща беше тази общност.

Павлина Мататия:

Можете ли да прецените приблизително колко дълъг беше престоят Ви в този затвор, в тази камера, която описвате, можете ли да изчислите?

Анри Ботон:

Много дни, но се хранех добре, спях добре. Бях добре, поне от гледна точка на физическото си здраве. Бях на 24 години. Във въпросните разпити, многото подробни разпити, аз успях да извъртя така нещата, че да ги надхитря по такъв начин, че дори ни най-малкото подозрение не можеше да им дойде наум, че може и да съм евреин. В един момент идва един надзирател и започна да вика: „Джовани Карфети, Джовани Карфети“! (смее се). Явявам се пред него. Извежда ме и ме качва в едно такси, с едно решение в ръка, написано на техния език, и ме кара в града, в един друг затвор. Нямам представа къде точно се намираха и каква дяволска работа бяха тези затвори. В този затвор нямаше никой друг. Представляваше една огромна камера с пейки. Вътре обаче нямаше жива душа. Хвърлиха ме там вътре, заключиха ме. Вече бяха започнали и студовете. Нямаше нито тоалетна, нито нищо. Какво, по дяволите, правя тук, си мислех. Не можех да си обясня. Нямаше нито пазач, нито надзиратели, нищо. На следващия ден се връщат пак с такси, качиха ме на таксито и ме закараха на 20 км югоизточно, в едно село на име Žeklís – Чеклис.²² Там има полицейски участък. Отиваме в участъка, където записват всичките данни от решението по моя казус, което жандармеристите носеха със себе си. И след това ме карат на 2 км разстояние от селото, към границата с Унгария. Въпросното село е

²² Čeklís или Cseklész – днешното Bernolákovo.

гранично, разположено в унгарската равнина. Оттам тече и Малкия Дунав – Malý Dunaj. От полицейския участък на селото Чеклис в таксито бяха качили още един четиридесетгодишен човек, също може би задържан, добре облечен, с каскет и с една торба. Влиза и той в таксито и ни карат на границата. На тази граница обаче няма бодлива тел и подобни гранични съоръжения, понеже словаците имат техни си ниви и обработваеми земи в Унгария и унгарците имат техни си обработваеми площи в Словакия. Тава се дължи на факта, че в миналото всичко това е принадлежало на Австро-Унгария. Стражарите на техния си език даваха насоки на този – другия, който беше с мен. Междувременно аз, разбира се, продължавах да бъда като магаре на сватба, с дългото си под коленете, дрипаво палто, с каскета си. Стигаме на границата, влизаме в едно дърво. Питам човека, когото бяха довели заедно с мен: „Какво имаш в чантата си?“ – кой знае какво имаше, може би имаше цялото богатство, което притежаваше. Като светкавица ми мина ми през ума мисълта, че може да е евреин и бяга, за да се крие. Казвам му на немски: „Du bist Jude?“ – „Ти евреин ли си?“. А той сигурно си помисли: „Щом дори този мургав, този циганин разбра, че съм евреин, какво ли ме очаква след това?“. Унгарците бяха толкова зли, толкова антисемитски настроени... Отговори ми: „Ja“ – „Да“. Призна го. Изважда от чантата си една круша, дава ми я. Аз пък си мислех, че този човек може лесно да го разпознаят. А в близост до него, може и мен да разкрият и сметнат за заподозрян, особено като бягаме и пресичаме границата незаконно. Вземам решение да напусна мястото и човека, така както бяхме там, в ямата, и да се върна лека-полека пеша обратно.

Павлина Мататия:

Словаците и жандармеристите, които Ви бяха откарали там – на границата, по каква причина го направиха?

Анри Ботон:

Защото решението, което бяха взели следователите, беше да ме депортират от страната в качеството си незаконно влязъл в страната.

Павлина Мататия:

Значи това е било един вид експулсиране от страната?

Анри Ботон:

Да, точно така.

Павлина Мататия:

И как така решиха да Ви депортират в точно в Унгария?

Анри Ботон:

Беше най-близкото място. Наистина нямаше друго, нямаше друго такова подходящо гранично място. Граничи с Полша отгоре, но се намира далеч от Братислава, до полската граница. Докато Чеклис се намира на границата с Унгария, на близко разстояние – на 2 км от границата с Унгария.

Павлина Мататия:

Това е причината да Ви заведат на това място и да Ви заставят да се подчините на разпореждането да минете на унгарска територия, така ли?

Анри Ботон:

Да, да напусна страната. Такава беше заповедта. Нямах избор.

Павлина Мататия:

А тези стражари, които Ви придружиха дотам си тръгнаха, така ли? Оставиха Ви там и си тръгнаха?

Анри Ботон:

На другия евреин, 40-годишния, му помагаха да се отдалечи и да напусне. Знаеха унгарски. Всички знаеха и унгарски език там. Помогнали му бяха да стигне в Будапеща, да е на място, където никой не го познава. Със сигурност този – другият евреин имаше пари със себе си. А и немалко пари трябва да беше оставил и в полицейския участък, в полицейското управление на Чеклис, защото стражарите там правеха джумбӯш²³, както се казва, или празнуваха. Връщам се обратно към Словакия – пеша, и веднага ме спряха граничарите, от гранична полиция, защото на тази граница правеха много нелегална търговия. През нощта доста хора преминаваха нелегално границата с контрабандни стоки, пренасяха гъски, заклани от Унгария, които са по-евтини в Словакия. От Словакия пък внасяха съответно обратно в Унгария в замяна контрабандни платове и кой знае какво още. Връщам се обратно. Отново като клошар, бездомен, отчаян, опозорен, гладен. И отивам директно към граничния пункт. Веднага, щом ме спряха на границата, казвах: „Полицай, полицай!“ и им посочих участъка, за да разберат, че отивам към участъка. И ме съпровождаха граничарите, естествено. И видяха, че наистина отидох в участъка. Познаваха ме вече. Само преди няколко часа бях минал през този участък. Веднага, щом пак ме видяха – страшна работа, развикаха се всички заедно в един глас (смее се...), защото бях нарушил заповедта на институцията, представител на официалната власт, да бъде депортиран. Не бях спазил заповедта за експулсиране, т. е. да напусна, да се махна от Словакия. Какофония. Аз отговарям: „Nerozumiem“ („не разбирам“), защото не разбирах езика им. Пита ме жандармеристът от участъка: „Какво разбираш?“. Отговарям: „Френски“. Гледам ги – започват за мислят дали някой в селото знае френски... Оказа се, че има един, който знае френски. Въпросният човек беше селският аптекар. Селото си имаше и аптека! Но пък същият този човек беше избягал, защото също е бил евреин! (смее се). Имаше и още един, който знаеше френски. Този човек беше селският доктор. Обаче и той беше евреин. И двамата се бяха затрили от лицето на земята (смее се). „Нямаме никого с френски вече!“ – възкликва жандармеристът и ми носи един речник, връчва ми „Френско-словашки речник“. И започнаха да търсят в него. Междувременно обаче бяха приготвили една маса с невероятна гощавка. Изглежда другият евреин беше оставил немалко пари в знак на благодарност – да им се отплати, че му бяха помогнали да се отърве. Бяха дошли и жените на жандармеристите, защото полицаите там са на голяма почит. Хубави хора, наистина много хубави и нагласени, спретнати. Казват ми: „Хайде, италианецо, ела и ти да ядеш с нас!“ (Плаче). Нямах сили да ям. От притеснението, което изпитвах, от неизвестността – не можех да ям. Стоях близо до радиатора, защото се свечеряваше и ставаше студено с настъпването на нощта. Събират се и госпожите – жените им, в същото време. И една от жените, която беше съпруга на командира, ми пише на един лист думата: „travail“. „Травай“ означава работа, труд. Искане да ме попита дали искам да работя. Отговарям: „Да“. След това ми пише отдолу: „labourer“. „Лабуре“ означава „разоравам нивите, обработвам земята“. „Labourer de pays plat“. Пита ме дали мога да ора – ога’ на словашки. Отговарям: „Естествено! Много добре знам да ора“. А междувременно истината е, че точно това е работата, за която изобщо нямам представа как се върши, нито знам дали имам физическата сила да я върша. Става въпрос за изключително тежка работа – да ореш – ога’. Отговаря ми: „Добре, ще измислим нещо“. И тръгва – обикаля из селото и ми намира една къща – да ме приемат там като ратай, без заплащане, разбира се, но пък да ми осигуряват прехраната – нещо, което изобщо не бих отказал. И наистина, жената посред нощ ме изведе от участъка и ме заведе в тази къща,

²³ Κάνω τζουμπούσι – организирам забава, от тур. Cümbüş – струнен музикален орган, подобен на мандолина.

направо в обора. Там имаха много големи животни и можеше да се качиш на тавана на обора, горе имаше събрана слама и там спях, при това много хубаво спях в сеното. Имах покрив над главата, храна.

Павлина Мататия:

Значи стражарите не настояваха да Ви екстрадират от страната?

Анри Ботон:

Съжалиха ме! Смилиха се над мен. (Плаче...). На следващия ден започнах работата на нивата, по тези полета. Ле-ле, само колко тежка беше работата! Затънал бях в кал! Между другото, аз се страхувах от конете! Бяха едни големи, високи коне – като зверове! Имаха и едни огромни копита! И едно от задълженията ми всяка сутрин беше да се погрижа за конете, да ги изчеткам, да ги изчистя, да изчистя и конюшните. Събуждах се всяка сутрин в 4 часа. Задълженията по стопанисването на къщата и домакинските работи бяха поносими. Но на нивата беше голяма трагедия, не се издържаше лесно! В тази къща се запознах с още един ратай, който работеше там. Той твърдеше, че е украинец. Съмнявах се обаче, че това е истина. Фьодор, Фьодор се казваше. Фьодор Максим Хюг. Въпросният Фьодор, изглежда, беше много умен човек. Беше избягал отнякъде, беше се покрил и той там, за да се спаси от нещо, да се отърве от нещо, в което е бил забъркан. Вероятно е бил издирван или преследван от някого. Двамата с него си станахме добра компания! Станахме си симпатични един на друг, допаднахме си взаимно. До такава степен се разбирахме, че Фьодор вършеше вместо мен работата, с която не се справях. Дори мога да кажа, че си прекарвахме добре. Имахме храна в изобилие и колкото искахме, толкова ядахме. Имаше едни крави, които сигурно тежаха по 800 кг всяка една и се нуждаеха от по пет кофи вода всяка сутрин, за да утолят жаждата си.

Павлина Мататия:

Това семейство, което Ви беше дало работа и приютило като ратай, какво беше?

Анри Ботон:

Словашко семейство. Стопанката на къщата, домакинята, беше унгарка. Всички семейства там бяха такива – от смесени бракове. Жената беше унгарка и често заявяваше гордо: „Ja som Magyarka“ („Аз съм унгарка!“). Защото някога унгарците са били преобладаващото население в този район. Но като цяло, семейството беше словашко. Стопанинът на къщата имаше девет деца. Цели девет. И всичките бяха здрави като бикове! Всичките руси, високи и силни.

Павлина Мататия:

Богато ли беше това семейство?

Анри Ботон:

Имаше немалко собствени земи. Но никое от децата в семейството не искаше да отиде на нивите и да се занимава с обработването на земята. Всички бяха намерили работа в Братислава. Имаше електрически влак, който минаваше през село Чеклис и го свързваше с Братислава. И всеки ден децата от семейството отиваха с влака на работа. Други от децата учеха в техникуми. Имаха и една дъщеря, седем сина и една дъщеря, която се казваше Цецилия и работеше в банка. В къщата имаха изобилие от храна, защото вземаха заплати от града, едно на ръка. Наред с това, имаха и нивите си, които обработвахме с Фьодор.

Павлина Мататия:

Колко време останахте там?

Анри Ботон:

Колко време бях там... – от октомври месец, когато започнах като ратай в този дом, до края на войната, до идването на руснаците.

Павлина Мататия:

Кога руснаците пристигнаха по тези места, в Чеклис?

Анри Ботон:

На 25 април, 1945 година.

Павлина Мататия:

Т.е. няколко месеца бяхте там. И какво стана там след пристигането на руснаците?

Анри Ботон:

Във въпросния дом обаче, преди да дойдат руснаците, пак не минах без перипетии. Изглежда, че дъщерята на семейството, която междуременно се беше стодила с един унгарец, с когото са се запознали в банката, където работеше, се беше разприказвала за мен. Казваше: „Знаете ли, имаме един италианец у нас, ратай“. Обаче италианците в Словакия имаха репутацията на флиртаджии, купонджии и покорители на женските сърца. И след като сред колежките ѝ се разчува, че имат един италианец вкъщи, те решават: „Да го видим!“. И вземат влака и пристигат в къщата две-три девойки, приятелки на дъщерята на семейството. И питат: „Къде е италианецът? Кой е?“. И ме посочва Цецилия: „Ето го! Този тук!“. Посочва ме, а аз колко ли окаяно и ужасно изглеждах... Носех едни стари ботуши, защото там иначе не можеш да ходиш в калта, толкова кал. Бяха ми дали и една каба – топла връхна дреха, отвътре вълнена, но стара и дрипава. Бях хвърлил каскета и сега носех една барета – или по-точно *berret au pair*²⁴ – ратайска шапка. Между другото, докато носех кюспето за прасетата, помията за животните, сместа се разливаше по панталоните ми. И те бяха станали като мушам, ботушите – също, стичаше се помия и по тях. Добре, видяха ме момичетата. И след това попитах Цецилия: „Какво казаха момичетата?“. Отговаря ми: „Казаха, че не си италианец!“ (смее се). Колко подли! (смее се). Италианците не изглеждат така. Италианците са купонджии. Приятелките ми казаха, че ако беше италианец, щеше да избягаш от стопанството, да избягаш от къщата, където вършиш тази мръсна работа, и щеше да те прибере някоя вдовица, да се задомиш в Братислава. Точно това казаха приятелките ми, че не си италианец, че ни лъжеш. Ти да видиш! (смее се). Това за Цецилия нямаше никакво значение, не я интересуваше. Но за мен имаше огромно значение (смее се). Може би щях да бъда принуден да напусна къщата. За щастие обаче, нямаше последствия от тази случка. Ала се страхувах.

Един път Фьодор, докато се връщаме с каруцата от полето, прибирахме се вкъщи, той слизаше от каруцата и аз поемах впряга. Имахме два хубави коня. И Фьодор ни следваше пеша отзад. От време на време сваляше шапката си от главата, размахаше я и мърмореше нещо – не знам какво... А друг път – вкъщи, хващаше шапката си и правеше едно специфично за евреите движение, стъпвайки на пръсти. Не знам точно какво беше това, но мисля, че е свързано с начина, по който евреите се молят.

Павлина Мататия:

Вие така го тълкувате, че това движение е свързано с еврейските молитви? – пита Павлина Мататия.

Анри Ботон:

Да, смятам, че това движение е свързано с еврейските молитви. И по тази причина си изградих мнението, че Фьодор също трябва да е еврейин, но дори и тогава не можех да

²⁴ Au pair (о пер) означава домашен помощник чужденец, който работи за семейство – домакин и живее в дома като част от него.

му кажа, че и аз съм евреин, за да не се издам. Макар да беше слаб този Фьодор и не кой знае колко висок, силата му беше Херкулесова. Вдигаше сам цял чувал с пшеница от тези, тежащи 100 килограма, слагаше го на гърба си и качвайки се по въжената стълба, го качваше на тавана. Такъв здравеняк беше. Освен това ме научи как да вода конете, как да ги впрягам за оране. Имаше една особено тежка оран, при която, когато браздата бе завършена, за да се прехвърли следващия ред, цялото рало трябваше да се извади от пръстта и да се вдигне на ръце. Ралото имаше три железни тежки, масивни остриета, неимоверно трудно беше да се вдигне. Фьодор обаче се справяше. Беше изпечен в работата си. И в тези моменти се съмнявах дали е евреин, защото познаваше селскостопанската работа толкова добре... Но впоследствие научих, че евреите от Полша са предимно селско население.

Павлина Мататия:

Как се разделихте с Фьодор ?

Анри Ботон:

Дойдоха руснаците. Това беше една невероятната сцена, един великолепен епизод – идването на Червената армия, който сложи край на нашите мъки и несигурност.

Павлина Мататия:

Как влезе Червената армия в селото, в което пребивавахте?

Анри Ботон:

Въпросните военни действия траеха в продължили на цели 6 месеца, южно от селото и северно от Будапеща. Кораби и безмилостни бяха унгарците. По-лоши и от немците бяха, много по-лоши. Военните действия продължаваха. Немците непрекъснато докарваха подкрепления, нови военни сили – танкове и армия, за да задържат фронта, да запазят Виена, това им беше целта. Будапеща се беше превърнала в разорана нива. Невероятни съкровища бяха опустошени там.

Павлина Мататия:

Защо казвате, че унгарците са по-лоши от немците, какво имате предвид, когато твърдите това?

Анри Ботон:

Техният антисемитизъм беше нещо невъобразимо. А пък в Русия, както научих – още една ирония на съдбата – в Русия извършваха престъпления спрямо мирното, невъоръжено население и спрямо военнопленниците, такива зверства, които дори и немците не правеха. Имам информация за това. А на брега на Черно море, в град Туапсе²⁵, когато се оттегляли от Кавказ по време на третата година от войната, унгарците поели задължението (унгарската армия имам предвид) да обесят всички мъже, които намират вътре в къщите, на касите на вратите.

Павлина Мататия:

Това откъде го знаете, някъде сте го прочели, информирали ли сте се отнякъде?

Анри Ботон:

Ще Ви кажа откъде го знам – от разкази на живи очевидци. И ще Ви разкажа как го научих. Немците обявили мобилизация в Унгария. Шефът ми имал седем сина, трима от които били принудително мобилизирани. И ги завели чак в Кавказ, по тези земи. Били

²⁵ Град в Русия, на брега на Черно море, административен център на Туапсински район, Краснодарски край.

ги отвели там за помощни дейности и поради това, както ми казаха, не са участвали във военните действия, но са станали свидетели на тези страшни неща...

Павлина Мататия:

Това Ви го бяха разказали децата на шефа Ви, така ли?

Анри Ботон:

Това ми разказваха децата на шефа ми, с които живеехме в една къща. Словашките военни части бяха разпуснати, така както бяха разпуснати италианските военни части. И те бяха успели да се върнат обратно по родните си места, прекосили бяха Карпатите и се бяха върнали по домовете си къщи. Все още бяха облечен във военните си униформи. И ни разказваха как унгарците били отговорни за тези военни престъпления.

Павлина Мататия:

Какво беше фамилното име на това семейство, при което бяхте отседнали като ратай?

Анри Ботон:

Хорват.

Павлина Мататия:

Как се пише?

Анри Ботон:

С „хаш“: „Норvath“.

Павлина Мататия:

Как се казваше стопанинът на къщата, бащата?

Анри Ботон:

Михал. Между другото, в град Туапсе словашките части – немски подкрепления, бяха влезли в една банка и руснаците не бяха успели да приберат златните монети от трезорите на банката. И словашки части ги бяха плякосали... Така ми казваше поне. (Усмива се.) Изхвърлили всичко, което имали във военните раници, и ги пълнили със златото, със златните рубли. Но тези златни рубли не им помогнали почти за нищо, ми разказа, защото, за да стигнат дотук, за да се върнат обратно, само за един комат хляб давали по 10 и 20 рубли. Така че тази плячка е била само за баламосване²⁶.

Павлина Мататия:

Значи синовете на шефа Ви са тези, които Ви бяха разказали, че унгарците са били много кръвожадни във войната? – пита Павлина Мататия.

– Да, според тях са били големи злодеи. – отговаря Ботон.

Павлина Мататия:

Да се върнем към момента, когато Червената войска пристига – предлага Павлина Мататия.

– Отстъпвайки от Унгария, немските и унгарските части, минаваха през селото ни, което се намира на път, който води до Братислава, и от Братислава – до Виена. Много хора от тези отстъпващи военни части – на групи, унгарци най-вече, подслонявахме в конюшните за по една нощувка. И както си влизам аз сутринта в конюшните – гледам – бяха повърнали кръв. Ужасяващи неща! Бяха туберкулозно болни. Бяха се разболели по фронтите, на студа... И кашляха кръв. Това означава туберкулоза в напреднал стадий. Нашите хора у дома си нямаха и представа какво е това чудо. Питаха: „Какво е това

²⁶ Δόρο άδωρων в оригинала.

нещо?“. Отговарях им: “tuberculosis“. Търсят по речниците и четат и разбират, че военните, които сме приютили, са туберкулозни – заразно болни. И тези унгарски войници, простудени като улични кучета, въпреки всичко не се решаваха да се откъснат от немците, да останат да се спасят или да става каквото има да става, защото се страхуваха от руснаците да не ги заловят като военнопленници.

Павлина Мататия:

Унгарците се страхуваха от руснаците ли?

Анри Ботон:

Разбира се! Трепереха! И немците също! Къде беше изчезнала тяхната гордост и усещането им за надмощие и превъзходство? Не оставяха муха да прелети преди. Сега обаче нещата се бяха променили (смее се). Само щом чуеха бученето на руската артилерия, се разбягваха изчадията – на когото където му видят очите. Но и руснаците не ги оставяха на мира ден и нощ, нито за секунда. Денонощно ги преследваха. След като въпросните немски военни части се бяха изтеглили и бяха плякосали цялото село, на нас ни взеха конете, хубавите коне! Но ги потърсихме, разбрахме къде ги бяха откарали и си ги прибрахме! (Смее се.) Защото без конете нашето стопанство беше загубено! Не можеше нито да се сее, нито да се обработва земята. Веднъж, след три-четири дни, прекарани в чакане, блокирани в селото, всички се бяха скрили в бункери, в землянки и импровизирани покрити окопи, които бяха изкопали. Цели семейства се бяха скрили в тези окопи, защото се страхуваха да не се проведат военни действия в самото село. И се страхуваха руснаците да не ги направят на пепел и прах с тежкото въоръжение, което носеха. Нямаше жива душа навън, представяте ли си! (смее се). На сутринта влизат в селото войскови части на коне.

Павлина Мататия:

Какви военни части?

Анри Ботон:

Руски. Казаци. На коне, качили се на конете си! И обикаляха цялото село – из всички улици, всички сокаци и скришни места. И откъдето минаваха, хвърляха и по някоя граната. *Бам-бум-бам!* Взривове! Страшна работа! Правеха това, за да пробият немската съпротива, ако има такава, ако случайно немски военни части са се укрепили някъде в засада.

Но немците се бяха омели! Нямаше вече немски части в селото!

Павлина Мататия:

В селото имаше ли немци?

Анри Ботон:

Имаше, разбира се! До самото пристигане на руснаците. Даже си бяха разположили военната кухня в нашия двор!

Павлина Мататия:

Разкажете ни малко повече за това.

Анри Ботон:

Веднъж един немски офицер дойде да инспектира закуската. А аз тъкмо бях станал да се погрижа за конюшните рано-рано. Беше още по тъмно. И го гледам пред мен. Моят шеф – Михал, домакинът на стопанството, разговаряше с немца. И немският офицер в същото време ме сочеше. Изглежда го питаше: „Какъв е тоя тук?“. Бях направил една грешка, която за малко да ми коства живота. След като бях изхвърлил каскета, бях сложил една барета. Къде я бях намерил тази шапка, и аз не знам – *Berret au pair*, каквото

носят французите по Пиренеите. Вика ме немският офицер и ми маха с ръка: „Kommen, Kommen, Kommen!“ Доближавам се и заставам пред него. И ми казва на перфектен френски: „Мене не можеш да ме преметнеш! Всички други тук успя да ги надхитриш, но мене не можеш да ме излъжеш! Защото аз съм от Елзас“. Беше от войските на СС. Тогава всички немци бяха от СС. „Аз съм от Елзас²⁷ и нас не ни лъжат толкова лесно!“ – ми заявява немският офицер и ме гледа. В такива случаи, знаете ли, само бягството може да те спаси. Влизам вътре, вземам един комат хляб, връхната си дреха, кабата, която имах, и си плюя на петите, и с всички сили, които имах, тичам през външната врата, извън двора на къщата. Бягам оттам. Веднага, щом немският офицер видя, че съм тръгнал да бягам, извади пистолета си и изтича до вратата, до външната врата на двора. Аз междувременно бях успял да се отдалеча на около петдесет метра и немският офицер си изпразни пистолета, стреляйки по мен, но как да ме уцели. На такъв периметър разстояние не може са ме уцели лесно. Хващам пътя! Плюя си на петите. Отивам към нивите, където ходех да работя. Там имахме една малка барака, в която държахме инструментите си за работа. Шмугвам се там вътре. Между другото, беше и студено, не знам дали ви казах. И на сутринта идва селският стражар, който ме познаваше, защото ме беше виждал да ора там с Фьодор. Пита ме: „Какво има? Какво стана? Защо си тук?“. Отговарям му: „Защото ме погнаха немците. Отиди и предупреди вкъщи, че съм тук – да се погрижат за мен“. Отговаря ми: „Добре. Отивам“. И отива вкъщи и им казва: „Да знаете, че италианецът е на нивите, в бараката“. Към 10 часа сутринта синът му Йожко пристига – един от синовете му, най-малкият. Пита ме: „Какво правиш ти тук? Не се страхувай, немците са загубени!“. А аз му отговарям: „Може да са загубени, но и на мен един куршум ми е достатъчен, за да ме затрие! Не им трябва много, за да ме затрият!“. Тогава той ми казва: „Добре. Чакай тук!“. След обяд идва пак и ми носи документ за самоличност – лична карта, както си трябва, със снимка, подпечатана, с име и фамилия. Имаше и чувство за хумор, хитрец беше! Питам го: „Какво име ми избра за личната карта?“. Отговаря ми: „Кралик“. Незаконното ми име. „Кралик“ ще рече на техния език заек (смее се.) И след това, на другия ден, се преместих в дома на едни техни роднини. Там пак почиствах конюшната, грижех се за птиците, за кокошките.

Павлина Мататия:

В чий дом се намирахте, когато руснаците влязоха в селото?

Анри Ботон:

Бях се върнал обратно при семейство Хорват, защото междувременно немците се бяха изтеглили. Дойде най-малкият син – Йожко, да ме уведоми: „Да знаеш, взеха и кухнята си. Напуснаха селото и се оттеглиха към Братислава“.

Павлина Мататия:

Приблизително в кой период се случва това, за което ни разказвате? През кой месец, приблизително?

Анри Ботон:

През месец април, 1945-а. Доста бяха закъснели, нали? Във втория дом, в който бях отишъл, пак работех в конюшната. Конюшните там са като холове на домове. Стопаните се грижат за животните като че да са хора, даже и по-добре. Дори самият ми шеф, стар човек, ставаше през нощта поне два пъти, и при това през зимата, и обикаляше да провери дали случайно някой прозорец не е останал отворен – да не настинат кравите и

²⁷ Елзас – френска област на североизточната граница на западния бряг на горното течение на река Рейн и граничи с Германия и Швейцария. Преминавала е многократно във владение на едната или другата държава.

конете. Както бях в тази конюшня, изведнъж се чува: „Бам, бам, бам“. Някой чукаше на вратата. „Кой може да чука на вратата?“ – си мисля. Отварям я от двете страни – двукрила беше, и виждам трима бабаити, облечени с немски униформи. „Ле-ле, казвам си, здравата я загазих!“ . Защото тримата стояха прави пред мен и ми препречваха пътя да хукна да бягам и да се скрия в мрака на нощта. Но чувам: единият веднага започна да ми говори – на италиански! (смее се). Тук идва най-интересното! И ми обясниха, че са италианци, които се бяха присъединили към фашистката армия, но сега имат нужда от цивилни дрехи, защото военните им формирования са се разпаднали. Така приключи тази история: „Да се спасим, някак си, за да се измъкнем!“ – ми казват, отговарям им: „Как да Ви намеря дрехи в този час?! И аз съм като Вас – беглец, нелегален, дезертър. Всичко това! Нямам нищо мое! Не мога да ви помогна“. Те разпитвали из селото къде могат да намерят подслон, поне за една нощ да се приютят някъде. И селяните им бяха казали: „Имаме един италианец тук. В еди-си коя къща ще го намерите“. И дойдоха, и ме намериха! С надеждата аз да им помогна. (смее се). Намериха мен, който бях гола вода, разбирате ли каква ирония на съдбата! И така приключи и тази перипетия! Ако бяха немци – нямаше отърване!

Павлина Мататия:

И как се измъкнахте оттам? Пристигнаха руснаците, ни бяхте казали, и какво стана?

Анри Ботон:

Първо влязоха казаците с гранатите. А между другото, заедно с тези казаци започнаха да прииждат и руснаците – през оградите, по улиците – нередовна войска прииждаше в селото. Милиони руснаци! И въпросната нередовна войска вървеше в настъпление пред редовната войска. Преди да успее редовната руска армия да стигне до нас, тези вълни от хора вече бяха наводнили околиците. И те също бяха въоръжени до зъби! Повечето от тези хора, които участваха в настъплението, бяха събрани от партизанските чети – милиони души, зад фронтите линии. И докато Червената армия напредваше, имам предвид редовната армия, всички те – останалите партизани, вместо да се приберат по домовете си, да си починат, след като живееха месеци наред по горите, в дъжда и влагата, в студовете и снеговете, напредваха в настъпление! Между тези хора от нередовната армия имаше много, които бяха над 65-годишна възраст, както и 15-годишни деца. След като влязоха в селото, веднага го затвориха. И след това поеха в посока към столицата – Братислава. На другия ден, към 10 часа сутринта пристигнаха и редовните военни формирования, с море от военни машини – организирана, машинизирана, оборудвана армия. Април, 1945-а.

Павлина Мататия:

Помните ли приблизително на коя дата се случи това?

Анри Ботон:

На 25 април, 1945-а. Помня го, защото на тази дата бях освободен! Оцелях! Между другото, дотогава няха представа какво точно се е случило в лагерите. В Полша – в лагерите. Нито знаех каква беше съдбата на евреите от остров Родос, с които заедно ме депортираха.

Павлина Мататия:

Как научихте за това? Как разбрахте за концентрационните лагери?

Анри Ботон:

Ще Ви кажа. Червената армия – мъже и жени бяха там, повтарям – във всеки военен камион, във всеки танк. Всичките им автомобили бяха американски – т.нар. ГМС.

Във всеки един имаше от по 25-30 души мъже и една жена – винаги. Жените не участваха редовно в нападенията, обаче бяха в готовност – въоръжени. Те се грижеха предимно за осигуряването на боеприпасите, да имат храна, хляб, топъл чай, а и погребваха мъртвите, включително и немците. А мъртвите изобщо не бяха малко. Да ги видите немците – как бавно отстъпват, голи и боси! А те си връзваха пушките с канап. И слушайки бумтежа на руската артилерия, отстъпваха, превключвайки на трета и четвърта скорост. Който успее – да се отърве само и само! Страх и ужас! Защото смятам, че в боевете на Втората световна война само руснаците бяха способни да надвият немската армия, никой друг! Нито бомбардировките бяха достатъчни, нито което и да било друго средство не беше в състояние да пречупи Германия! Само руската армия (Плаче...). Колко смърт! Не може да се преброят убитите! Руснаците се биеха на живот и смърт! Рубен ми казваше, че когато беше заточен в пленничество – след Сталинград, в Сибир, бяха откарани там с него и други немци – военни и не само, с отхапани парчета месо и рани от човешки ухапвания по шията и врата. Както един звяр се хвърля да те ухапе, така бяха обезобразили и пленените немци в Сибир!

Павлина Мататия:

От кого имате тази информация?

Анри Ботон:

От Рубен, един немец, който беше пленен в Сибир, с когото по-късно работехме заедно до 1976-а година. Той ми разказа, че докато още са били в окопа, са им се нахвърляли руснаците. Изневиделица ги нападали и захапвали настървено, буквално със зъби и нокти. Представете си каква настървеност, за да имат рани от нахапвания. Наред с това, ги нападали с щикове, а немците не издържали при борба с щикове или при бой с ножове... И още – относно жените, които следваха руската армия, бяха или селянки, или работнички във фабрики. Проявяваха невероятна издръжливост! Например – шест месеца нямаха бельо за сменяне...

Павлина Мататия:

Откъде имате тази информация?

Анри Ботон:

От първо лице, през селото ни минаха милиони и говореха на различни езици. Всеки ден виждахме и жените, които се бяха присъединили към руската армия. Немците бяха изградили едно укрепление до селото с арматура и бетон. Оттам с две картечници уцелиха двама души от нередовната войска. И веднага руската войска беше информирана чрез безжичните предаватели, с които разполагаше, и в селото дойде едно военно формирование, с т.нар. „Катюша“. Това представляваше огнестрелно оръжие, което беше снабдено с приблизително между 10 и 20 цеви и изстрелваше между 10 и 20 запалващи се снаряда на минута, за да заличи немското укрепление.

Павлина Мататия:

Колко време останахте в селото след пристигането на редовната руска армия?

Анри Ботон:

Веднага си тръгнах.

Павлина Мататия:

Какво имате предвид като казвате „веднага“?

Анри Ботон:

Докато руската армия напредваше в посока Братислава и оттам – към Виена, всички чужденци, които живееха там около австрийската столица, милиони бяха, около 4 милиона тези хора – по изчисления – работници, доброволци, изселени и депортирани, военнопленници, бягаха от епицентъра на военните действия. Бягайки от разгара на военните битки, преминаваха през Братислава и след това през селото ни, за да се придвижат на юг – през Будапеща. Аз, наблюдавайки всички тези тълпи от хора, които бяха плячкосали немските домове по пътя си – бяха заграбили коне, каруци, каквото може да се вземе, взех решението да ги последвам. Сбогувах се със семейството вкъщи. Запасих се с храна и последвах талазите хора.

Павлина Мататия:

С Фьодор какво стана?

Анри Ботон:

Някъде се беше изгубил.

Павлина Мататия:

Преди да си тръгнете ли той си беше тръгнал?

Анри Ботон:

Да. Не знам. Изведнъж изчезна. Кой знае?!

Павлина Мататия:

И последвахте тълпите от хора, които се придвижваха към Унгария?

Анри Ботон:

Към Будапеща, да.

Павлина Мататия:

И докъде стигнахте в крайна сметка?

Анри Ботон:

Докато се придвижвахме надолу, се бях запознал с двама югославяни, които бяха откраднали една каруца с коне и се качих при тях. Имаха храна, салами, всичко необходимо. Бяха обрали каквото им видят очите, бяха окрали цяла Австрия по пътя си. И аз бях там. Нощите бяха един невероятен спектакъл. Всички тази тълпи от народ спираха. И италианците, които бяха хиляди, имаше много италиански пленници при немците. Откъде бяха намерили толкова музикални инструменти тези италианци. Бяха направили импровизирани оркестри. Постилахме си да пренощуваме в импровизирани станове и цяла нощ свиреха и пееха! Знаеха и руски и полски песни и танци. И целият този народ танцуваше! Палехме огньовете и танцувахме.

Павлина Мататия:

Празнувахте освобождението си?

Анри Ботон:

Разбира се!

Павлина Мататия:

Колко време продължи това Ваше придвижване на юг?

Анри Ботон:

След една седмица ни спряха. Цялата тази маса човешки талази беше спряна.

Павлина Мататия:

Кой ви спря?

Анри Ботон:

Руснаците. Конници руснаци. Казваха ни: „Назад, назад!“. Защото бяхме задръснали пътищата и военните им автомобили не можеха да се придвижват – да пренасят провизии за сухопътната армия и авиацията. Бяхме затворили пътищата – всички ние тези хора, които искахме да се върнем по родните си места и ни върнаха обратно.

Павлина Мататия:

Къде Ви върнаха?

Анри Ботон:

В Братислава.

Павлина Мататия:

И там къде отседнахте?

Анри Ботон:

В словашки казарми, добре направени, удобни. Който искаше, беше настаняван в тези словашки казарми.

Павлина Мататия:

Вие къде останахте?

Анри Ботон:

И аз в казармите. Там попаднах на други 90 гърци – всички те работници. Бяха отишли от Атина в Германия.

Павлина Мататия:

Там колко време останахте в тези казарми в Братислава?

Анри Ботон:

Няколко месеца. Сред това ни преместиха оттам близо до Прага, защото тези казарми им бяха необходими за нещо, не знам защо. И тогава руснаците поддържаха военното поделение и казармите и ни осигуряваха прехрана там, за всички изселници, които се бяхме озовали там. Не знам как се наричаха тези казарми. През месец август успях да се върна в Солун.

Павлина Мататия:

Как успяхте да се приберете в Солун?

Анри Ботон:

От въпросните казарми, където имаше и хиляди италианци, поляци, сърби, много бивши военнопленници. Имаше и немалко освободени американци и англичани, които бяха предимно пилоти, паднали със самолетите си. Бяха ги заловили немците като военнопленници и не знам как бяха оцелели и не ги бяха убили, защото те бяха разнищили Германия... Пристигаха военни комисии в казармите – английски и американски военни комисии и ги прибираха с техен организиран транспорт, с автомобили ги караха до близките летища, за да се приберат по родните си места. След като военната комисия помогна на англичаните, на канадците и американците да се приберат по домовете си, за останалите групи освободени военнопленници беше по-трудно да се приберат, защото някъде имаше щети по жп линиите. След като първо се прибраха френските военнопленници, след това италианските, последни останахме ние и сърбите. Сърбите се прибраха в Сърбия, а ние продължихме. Имахме и един съпровождащ ни руснак, един куц лейтенант... За военните нямаше значение дали си куц тогава – щом можеш да държиш оръжие, те пращаха на фронта (сmee се...).

Павлина Мататия:

С какво превозно средство се прибрахте в Солун?

Анри Ботон:

С влак. Стигнахме до Кула – на границата с България и там ни предадоха на гръцките граничари. Бяхме 90 души и от Кула слязохме на Сидирокастро, където имаше лекарско пратеничество от Израел, с кухня и храна. Обезпаразитиха ни, дадоха ни храна и вода, прегледаха ни. Раздадоха ни обувки и одеяла на всички, включително и тези, които не бяха евреи. Беше нещо подобно на Червения кръст. Беше август 1945. И оттам стигнахме надолу – на юг в Солун (...)

Павлина Мататия:

Когато стигнахте в Солун, къде отидохте? Кого намерихте?

Анри Ботон:

Родителите ми... капут! Малкият ми брат се беше върнал в Солун с Гръцката народна освободителна армия (срещано в историческите текстове и с гръцката абривиатура „ELAS“), но вече не беше там, имаше други перипетии, той се беше замесил в Гражданската война в Гърция и в крайна сметка се беше озовал в България.

Павлина Мататия:

Вие какво намерихте в Солун?

Анри Ботон:

В Солун ние вече нямахме наш дом. Къщата ни я бяха присвоили бежанци. Нямаше абсолютно нищо наше повече. Отседнах по домовете на приятели гърци.

Горният текст се основава на преводи на интервюта и спомени на самия Ботон, комбинирани с исторически документи, посочени в цитираната литература. Настоящият документален разказ се базира на източници, които обединявам, за да направя каквото мога като преводач и коментатор на превода. Ръководя се единствено от факта, че намирам разказа на Ботон за оцеляването му за невероятно интересен, и от желанието си да пресъздам по-пълна картина на случилото се в онези години. Оставям изводите на читателите, като се опитвам да бъда техен навигатор с пояснителните коментари към оригиналния текст, например относно някои от споменатите места и по-особените наименования, като стремежът ми е разказът да бъде възможно най-разбираем. В заключение, бих могъл да заявя, че разказът на Анри Ботон за оцеляването му в Словакия сам по себе си представлява завършено литературно произведение, но и същевременно – свидетелство и исторически документ. Разказът за бягството на евреина Анри Ботон е сякаш една не-написана литературна творба, която заслужава да бъде предадена на възможно най-много езици и която би могла се превърне и в пиеса, повест, роман или филм.

ЛИТЕРАТУРА

- Παπαδόπουλος 2019: Παπαδόπουλος, Γ. Καθημερινή Τα κρυμμένα παιδιά. Πώς οι αδελφές Κοέν γλίτωσαν από τα τρένα που έστελναν Έλληνες Εβραίους στο Άουσβιτς. 30 Ιανουαρίου <<https://athjcom.gr/2019/01/30/ta-krymmena-paidia-pos-oi-adelfes-koen/>>
- Патрикиу 2022: Patrikiou, A. Да избягаш от влака на смъртта. Стратегии на оцеляване на Ерикос Ботон. De Gruyter eBooks – на английски език (Patrikiou 2022: Patrikiou, A. Escaping the Death Train. The Survival Strategies of Errikos Botton. De Gruyter eBooks) <<https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110746464-021/html?lang=en>>

Мататия 1998: *Мататия, П. Анри Ботон*, Интервю 42858 на гръцки език, водено от Паулина Мататия. Visual History Archive (VHA), USC Shoah Foundation, 01. 04.1998. (Matathia 1998: *Matathia, P. Anry Mpotton*, Interview 42858 in Greek by Pauline Matathias. Visual History Archive (VHA), USC Shoah Foundation, 01. 04.1998)

С благодарност към USC Shoah Foundation и Rachel за помощта и съдействието за предоставянето на достъп до интервюто на Анри Ботон!